

Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου και άλλες διατάξεις»

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει συσταθεί με το Ν 2667/1998 σύμφωνα με κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, τις «Αρχές των Παρισίων». Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από τριάντα δύο φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, πανεπιστημιακές σχολές νομικών και πολιτικών επιστημών, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα και υπουργεία).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	5
II. Γενικές παρατηρήσεις επι της διαδικασίας νομοθετησης	6
III. Ειδικές παρατηρήσεις για το παρον ΣχΝ	13
A. Επί των επιμέρους διατάξεων του παρόντος ΣχΝ	13
Άρθρο 1 – Σκοπός	13
Άρθρο 2 – Η έννοια των διακρίσεων	14
Άρθρο – Πεδίο εφαρμογής	17
Άρθρο 4 – Δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ειδικών επαγγελματικών απαιτήσεων	23
Άρθρο 5 – Εύλογες προσαρμογές για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια ασθένεια	24
Άρθρο 6 – Δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας	25
Άρθρο 7 – Θετική δράση και ειδικά μέτρα	27
Άρθρο 8 – Παροχή προστασίας	27
Άρθρο 9 – Βάρος απόδειξης	31
Άρθρο 10 – Προστασία έναντι αντιμέτρων	34
Άρθρο 11 – Διοικητικές κυρώσεις	34
Άρθρο 12 – Συνεκτίμηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης	35
Άρθρο 13 – Κοινωνικός διάλογος	36
Άρθρο 14 – Φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης	40
Άρθρο 15 – Υπηρεσίες για την εποπτεία και προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης	46
Άρθρο 16 - Συνεργασία φορέων	46
Άρθρο 18	47
Άρθρο 19	48
Άρθρο 20	49
Άρθρο 21 – Σύσταση Εθνικού Μηχανισμού Εποπτείας των Αποφάσεων του ΕΔΔΑ	49
Άρθρο 23 – Αρμοδιότητες	50
Άρθρο 24 – Λειτουργία	50
Άρθρο 25 - Συνεργασία με φορείς και κοινωνικός διάλογος	51
Άρθρο 27	51
B. Επί μη ρυθμιζόμενων από το παρόν ΣχΝ θεμάτων	52
Νομική συνδρομή σε περιπτώσεις διακρίσεων	52

<i>Ανάγκη τροποποίησης της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων (με ρητή συμπερίληψη της ταυτότητας και των χαρακτηριστικών φύλου μεταξύ των λόγων διάκρισης)</i>	53
<i>Κατάργηση αντίθετων προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης διατάξεων (άρθρο 26 του Ν 3304/2005)</i>	54
<i>Απαγόρευση διακρίσεων λόγω συμμετοχής σε σωματεία και ενώσεις (άρθρο 15 Ν3896/2010)</i>	54

Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου και άλλες διατάξεις»¹

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Με την από 1^η Ιουλίου 2016 επιστολή του Γενικού Γραμματέα Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΑΠ 672/1.7.2016), διαβιβάστηκε στην Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ), προς ενημέρωση και τυχόν παρατηρήσεις, το Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με τίτλο *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου και άλλες Διατάξεις* (εφεξής ΣχΝ).

Το παρόν ΣχΝ τέθηκε σε διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης από τις 30 Ιουνίου 2016 έως τις 13 Ιουλίου 2016² και η κατάθεσή του στην αρμόδια Κοινοβουλευτική Επιτροπή επίκειται.

Λόγω της σπουδαιότητας των ζητημάτων που ρυθμίζει το παρόν ΣχΝ, η ΕΕΔΑ, ως το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της Πολιτείας σε θέματα προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κρίνει αναγκαίο να επαναφέρει παλαιότερες συστάσεις της διατυπώνοντας τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

¹ Οι παρούσες Παρατηρήσεις εγκρίθηκαν από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ. Εισηγήτριες: Ε. Βαρχαλαμά, Β' Αντιπρόεδρος της ΕΕΔΑ (Μέλος της ΕΕΔΑ ορισθέν από τη ΓΣΕΕ), Ρ. Φράγκου, Επιστημονική Συνεργάτιδα της ΕΕΔΑ. Στην επεξεργασία του κειμένου ελήφθησαν υπόψη οι συμβολές των μελών της ΕΕΔΑ: Συνηγόρου του Πολίτη, Συνηγόρου του Καταναλωτή, Μ. Τσαπόγα (Μέλος της ΕΕΔΑ ορισθέν από την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου), Α. Χριστοδουλοπούλου (Πρόεδρος της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας).

² Δημόσια Διαβούλευση για το ΣχΝ με τίτλο *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου και άλλες διατάξεις*, ανάρτηση 30 Ιουνίου έως 13 Ιουλίου 2016.

II. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΝΟΜΟΘΕΤΗΣΗΣ

Σκοπός του παρόντος ΣχΝ, όπως αυτός ορίζεται στο πρώτο του άρθρο, είναι «η προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και η καταπολέμηση των διακρίσεων: α) λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών σύμφωνα με την Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29^{ης} Ιουνίου 2000, *Περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής*, β) λόγω θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας σύμφωνα με την Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27^{ης} Νοεμβρίου 2000, για τη *Διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία*, καθώς επίσης και η ενσωμάτωση στην ελληνική έννομη τάξη της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16^{ης} Απριλίου 2014, *Περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζόμενων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζόμενων*».

Ως πρώτη γενική παρατήρηση, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι το παρόν ΣχΝ επιχειρεί κατά κύριο λόγο:

- να ενισχύσει το ισχύον από το 2005 εθνικό θεσμικό πλαίσιο για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των διακρίσεων, όπως αυτό θεσπίστηκε με το Ν 3304/2005 για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*³, που ενσωμάτωσε τις Οδηγίες 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου της 29^{ης} Ιουνίου 2000 και 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Νοεμβρίου 2000,
- να ενισχύσει τις αρμοδιότητες και το ρόλο της Ανεξάρτητης Αρχής του Συνηγόρου του Πολίτη, εναποθέτοντας σε αυτόν το κέντρο βάρους της προώθησης και του ελέγχου εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης και της καταπολέμησης των διακρίσεων στην εργασία και την απασχόληση τόσο στο δημόσιο, όσο και τον ευρύτερο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα και
- να ενσωματώσει παράλληλα και τις διατάξεις της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16^{ης} Απριλίου 2014, που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της άσκησης των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, κωδικοποιώντας το περιεχόμενο και των τριών Οδηγιών σε ένα νέο και ενιαίο νομοθετικό πλαίσιο.

³ ΦΕΚ 16/Α/27.1.2005.

Πράγματι, η πιο πρόσφατη αυτή Οδηγία (2014/54/ΕΕ) σκοπεύει στη διευκόλυνση της ενιαίας εφαρμογής και της πραγμάτωσης του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζόμενων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής ΕΕ) και των μελών των οικογενειών τους, ανεξαρτήτως Κράτους Μέλους που έχουν την κύρια κατοικία τους. Ειδικότερα, η εν λόγω Οδηγία προστατεύει τους πολίτες της ΕΕ από τις διακρίσεις λόγω ιθαγενείας αναφορικά με την πρόσβαση στην απασχόληση, τις συνθήκες απασχόλησης και εργασίας, ιδίως την αμοιβή, την απόλυση, καθώς και τις κοινωνικές παροχές και τα φορολογικά πλεονεκτήματα, εξασφαλίζοντάς τους ίση μεταχείριση, δυνάμει του εθνικού δικαίου, της πρακτικής ή των συλλογικών συμβάσεων, σε σύγκριση με τους ημεδαπούς. Η προστασία, δε, αυτή πρέπει να παρέχεται σε όλους τους πολίτες της ΕΕ που ασκούν το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, αδιακρίτως.

Από τις πιο πάνω επισημάνσεις προκύπτει σαφώς η σημασία της συμμόρφωσης των αρμόδιων δημόσιων Αρχών με τις διατάξεις των σχετικών Οδηγιών της ΕΕ, και δη της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ, η οποία δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί στην εσωτερική έννομη τάξη. Το παρόν ΣχΝ, μάλιστα, που επιχειρεί την ενσωμάτωση της τρίτης αυτής Οδηγίας, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι έρχεται με μια σχετική καθυστέρηση, καθώς σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 8, παρ. 1, της σχετικής Οδηγίας η συμμόρφωση με τις διατάξεις της θα έπρεπε να έχει ολοκληρωθεί έως τις 21 Μαΐου 2016.

Λαμβάνοντας επίσης υπόψη αφενός ότι είχαν διατυπωθεί σημαντικές επιφυλάξεις και από την ΕΕΔΑ ως προς την ορθή ενσωμάτωση των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ στην εθνική νομοθεσία με το Ν 3304/2005, αφετέρου ότι η αποκατάσταση αλλά και η ενίσχυση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου θα πρέπει να βασισθεί στην εμπειρία που έχει αποκτηθεί στα 11 χρόνια εφαρμογής του νόμου αυτού, τίθεται ένα κρίσιμο επί της αρχής ερώτημα που αφορά στη σύνθεση της οικείας νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής. Όπως προκύπτει από τη με αριθμ. 58367/1.10.2015 Απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁴, η ΕΕΔΑ διαπιστώνει με ικανοποίηση τη συμμετοχή σε αυτήν εκπροσώπων όχι μόνο του επισπεύδοντος Υπουργείου και του Υπουργείου Εργασίας, αλλά και των αρμόδιων φορέων για την προώθηση και την παρακολούθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (εφεξής ΣΕΠΕ) και του Συνηγόρου του Πολίτη, δεδομένου ότι η μέχρι τώρα εμπειρία τους στο πεδίο της εφαρμογής του ισχύοντος πλαισίου αναμφισβήτητα συνέβαλε ουσιαστικά στην

⁴ Με τίτλο *Σύσταση και συγκρότηση Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής με αντικείμενο την επεξεργασία και κατάρτιση σχεδίου νόμου για την τροποποίηση του Ν 3304/2005 για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, τη σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης και της έκθεσης αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων* (ΦΕΚ 2165/Β'/8.10.2015).

προώθηση ενός πλέγματος διατάξεων που θα εξασφαλίζουν όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Παρόλα αυτά και με αφετηρία την επιδίωξη του παρόντος ΣχΝ για τη συνεργασία των αρμόδιων θεσμικών μηχανισμών της Πολιτείας με τους κοινωνικούς εταίρους προκειμένου να καταπολεμηθούν στην πράξη οι διακρίσεις στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης, η ΕΕΔΑ διατυπώνει το ερώτημα γιατί στις εργασίες της αρμόδιας νομοπαρασκευαστικής επιτροπής δεν προσκλήθηκαν να εκπροσωπηθούν οι εθνικοί κοινωνικοί εταίροι που εκπροσωπούν την εργατική και την εργοδοτική πλευρά, των οποίων η συμβολή και εμπειρία στο συγκεκριμένο πεδίο αναμένεται ότι θα ήταν καθοριστική. Ανάλογη πρωτοβουλία να εμπλακούν στη νομοπαρασκευαστική διαδικασία οι κοινωνικοί εταίροι είχε, άλλωστε, αναληφθεί το 2007, ενόψει της εναρμόνισης της εθνικής νομοθεσίας προς τις διατάξεις της *Οδηγίας 2006/54/EK για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης* (N 3896/2010), οπότε και είχαν προσκληθεί στις εργασίες της οικείας επιτροπής, εκτός από εκπροσώπους των αρμόδιων Υπουργείων και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, και εκπρόσωποι της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ), του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ), του Συνηγόρου του Πολίτη, καθώς επίσης και Δικηγόροι ως εμπειρογνώμονες⁵. Στην κατεύθυνση αυτή, συνεπώς, η ΕΕΔΑ συστήνει τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων στις νομοπαρασκευαστικές επιτροπές που είναι αρμόδιες για την κατάρτιση σχεδίων νόμου που αφορούν, όπως εν προκειμένω, στην ενσωμάτωση Ευρωπαϊκών Οδηγιών στο εθνικό δίκαιο που περιέχουν ρυθμίσεις σε θέματα εργασίας.

Επιπρόσθετα, δεδομένου ότι το πεδίο προστασίας των τριών Οδηγιών τις οποίες επιχειρεί να ενσωματώσει το παρόν ΣχΝ συμπίπτει σε πολλά σημεία με το πεδίο εφαρμογής του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (εφεξής Αναθ. ΕΚΧ), ο οποίος πρόσφατα κυρώθηκε από την Ελλάδα⁶, η ΕΕΔΑ παρατηρεί ότι εγείρονται σημαντικά θέματα συνεκτικής αντιμετώπισης του συνόλου των ζητημάτων που ρυθμίζονται από τα ανωτέρω κανονιστικά κείμενα.

Η ΕΕΔΑ, μάλιστα, δράττεται της ευκαιρίας για να εκφράσει την ικανοποίησή της για την απόφαση της Πολιτείας να προχωρήσει στην κύρωση του Αναθ. ΕΚΧ, η οποία αποτελούσε πάγια σύστασή της για την ενίσχυση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων⁷. Η απόφαση αυτή συμπίπτει με μια περίοδο κατά την οποία ορθώνονται, εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης και των επιπτώσεών της στα Κράτη, σοβαρά

⁵ Βλ. έτσι Απόφαση αριθ. 95296/11.10.2007 του Υπουργού Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας σχετικά με τη *Συγκρότηση Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής* (ΦΕΚ 445/ΥΟΔΔ/16.10.2007).

⁶ Ν 4359/2016 (ΦΕΚ 5/Α'/20.1.2016).

⁷ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις και προτάσεις σχετικά με το Σχέδιο νόμου «Κύρωση Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη»* (2010).

εμπόδια στην άσκηση και την υλοποίηση, από τους πολίτες, θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων τους. Στην εξαιρετικά αυτή δύσκολη οικονομική συγκυρία την οποία διανύει η Χώρα μας, η κύρωση του Αναθ. ΕΚΧ έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό, το οποίο έχει εν μέρει προκληθεί από τις πρόσφατες τάσεις απορρύθμισης και αποδόμησης του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου⁸. Όπως, άλλωστε, με έμφαση έχει επισημάνει σε σειρά Παρατηρήσεων της η ΕΕΔΑ⁹, χαρακτηριστικές είναι οι αποφάσεις της Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων επί συλλογικών προσφυγών ελληνικών συνδικαλιστικών οργανώσεων κατά της Ελλάδας¹⁰, με τις οποίες διαπιστώνεται ότι συγκεκριμένα μέτρα που έχουν ληφθεί στο πλαίσιο υλοποίησης των όρων διεθνούς δανεισμού της Χώρας (όπως, ανάμεσα σε άλλες, η διαφοροποίηση της αμοιβής λόγω ηλικίας για τους νέους εργαζόμενους έως 25 ετών) παραβιάζουν εργασιακά και κοινωνικο-ασφαλιστικά δικαιώματα κατοχυρωμένα από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (εφεξής ΕΚΧ)¹¹ και ότι οι παραβιάσεις αυτές δεν έχουν ακόμα αποκατασταθεί¹².

Παραμένοντας στη διαδικασία νομοθέτησης, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι το παρόν ΣχΝ έρχεται να προστεθεί σε σειρά λοιπών σχεδίων νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που πρόκειται άμεσα να κατατεθούν στη Βουλή και για τα οποία η δημόσια διαβούλευση έχει ήδη ολοκληρωθεί. Πρόκειται μάλιστα για σχέδια νόμου που στην πλειοψηφία τους ρυθμίζουν ζητήματα ιδιαίτερης βαρύτητας για την

⁸ Βλ. *Αιτιολογική Έκθεση στο ΣχΝ «Κύρωση Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη»*, σελ. 1.

⁹ ΕΕΔΑ, *Δήλωση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου* (2015), *Σύσταση και κρίσεις διεθνών οργάνων για τη συμβατότητα μέτρων λιτότητας προς διεθνείς κανόνες προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου* (2013), *Σύσταση: Επιτακτική ανάγκη να αντιστραφεί η πορεία καταρράκωσης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων* (Δεκέμβριος 2011), *Απόφαση για την ανάγκη διαρκούς σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την άσκηση της στρατηγικής εξόδου της οικονομίας και της κοινωνίας από την κρίση του εξωτερικού χρέους* (Ιούνιος 2010).

¹⁰ ECSR 23.05.2012, Complaint 65/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*; Complaint 66/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*; 07.12.2012, Complaints Nos. 76/2012, *Federation of employed pensioners of Greece (IKA-ETAM) v. Greece*, 77/2012, *Panhellenic Federation of Public Service Pensioners (POPS) v. Greece*, 78/2012, *Pensioners' Union of the Athens-Piraeus Electric Railways (I.S.A.P.) v. Greece*, 79/2012, *Panhellenic Federation of pensioners of the Public Electricity Corporation (POS-DEI) v. Greece*, 80/2012, *Pensioners' Union of the Agricultural Bank of Greece (ATE) v. Greece*.

¹¹ Ο ΕΚΧ του 1961 κυρώθηκε με το Ν 1426/1984 για την *Κύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη* (ΦΕΚ 32/Α'/21.3.1984). Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1995, που διευρύνει την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1988, που θεσπίζει «μηχανισμό συλλογικών αναφορών» στην ΕΕΚΔ, κυρώθηκαν με το Ν 2595/1998 για την *Κύρωση του πρόσθετου Πρωτοκόλλου στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (1988) και του πρόσθετου Πρωτοκόλλου στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη που προβλέπει Μηχανισμό Συλλογικών Αναφορών (1995)* (ΦΕΚ 63/Α'/24.3.1998).

¹² ESCR, *Follow-up to decisions on the merits of collective complaints*, Findings 2015, January 2016.

προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ελλάδα και τα οποία η ΕΕΔΑ έχει διαχρονικά αναδείξει στα κείμενά της¹³.

Το γεγονός ότι η ρύθμιση επιμέρους ζητημάτων επιχειρείται στο πλαίσιο περισσότερων του ενός σχεδίων νόμου και όχι σωρευτικά σε ένα, αποτιμάται θετικά καθώς βρίσκεται σε συμφωνία με τις συστάσεις που έχει απευθύνει σχετικά η ΕΕΔΑ. Πράγματι, στο πλαίσιο της προ μηνών εξέτασης του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με τίτλο *Σύμφωνο συμβίωσης και άλλες διατάξεις*, η ΕΕΔΑ είχε και πάλι επισημάνει ότι η σωρευτική νομοθέτηση διαφορετικών ζητημάτων στο πλαίσιο ενός σχεδίου νόμου συνιστά παραβίαση της συνταγματικά προβλεπόμενης νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας (τυπική αντισυνταγματικότητα), η οποία δεν μπορεί όμως να προσβληθεί από τον πολίτη, ούτε να ελεγχθεί δικαστικά και εγκυμονεί τον κίνδυνο της υποβάθμισης των διαφορετικών αλλά εξίσου σοβαρών υπό νομοθέτηση θεμάτων¹⁴.

Η αντιμετώπιση του ως άνω ζητήματος δεν επαρκεί, όμως, για τη διασφάλιση μίας ποιότητας νομοθέτησης που θα εγγυάται επαρκώς την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το γεγονός ότι τίθενται, εντός ιδιαίτερα σύντομου χρονικού διαστήματος, σε διαβούλευση και άμεση κατάθεση στη Βουλή, σειρά νομοσχεδίων καθιστά αβέβαιο τον έγκαιρο και αποτελεσματικό έλεγχο της συμβατότητάς τους με το δίκαιο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Η ΕΕΔΑ, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, διατίθεται να συμβάλει με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο στην εξέταση των υπό κατάθεση σχεδίων νόμου. Η παράλληλη, όμως, κατάθεση μεγάλου αριθμού σχεδίων νόμου, με σύντομη προθεσμία δημόσιας διαβούλευσης, σε συνδυασμό με τη μη έγκαιρη αποστολή των σχεδίων νόμου για

¹³ ΣχΝ για την *Παροχή νομικής βοήθειας σε φυσικά πρόσωπα* (ολοκλήρωση δημόσιας διαβούλευσης: 5 Ιουλίου 2016), ΣχΝ για την *Αναδιοργάνωση των υποθηκοφυλακείων της χώρας* (ολοκλήρωση δημόσιας διαβούλευσης: 5 Ιουλίου 2016), ΣχΝ για *Παράβολα και τέλη ενδίκων βοηθημάτων και διαδικαστικών πράξεων και δικαστικά έξοδα* (ολοκλήρωση δημόσιας διαβούλευσης: 5 Ιουλίου 2016), ΣχΝ για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου και άλλες Διατάξεις* (ολοκλήρωση δημόσιας διαβούλευσης: 13 Ιουλίου 2016), ΣχΝ για τη *Σύσταση Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας στα σώματα ασφαλείας και τους υπαλλήλους των καταστημάτων κράτησης* (ολοκλήρωση δημόσιας διαβούλευσης: 22 Ιουλίου 2016). Αναφέρεται, επίσης, ότι κατά την ίδια χρονική περίοδο (11.7.2016) κατατέθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βουλή ΣχΝ για την *Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο και του Προσθέτου Πρωτοκόλλου της, σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης, που διαπράττονται μέσω Συστημάτων Υπολογιστών - Μεταφορά στο ελληνικό δίκαιο της Οδηγίας 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών και την αντικατάσταση της απόφασης - πλαισίου 2005/222/ΔΕΥ του Συμβουλίου, ρυθμίσεις σωφρονιστικής και αντεγκληματικής πολιτικής και άλλες διατάξεις*, το οποίο βρίσκεται στη φάση επεξεργασίας από την αρμόδια Διαρκή Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης.

¹⁴ Βλ. *Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης «Σύμφωνο Συμβίωσης και άλλες διατάξεις»* (2015).

παρατηρήσεις στην ΕΕΔΑ, υπονομεύουν την προσπάθεια επαρκούς ελέγχου των υπό νομοθέτηση διατάξεων.

Το φαινόμενο μάλιστα αυτό επιτείνεται περαιτέρω από το γεγονός ότι στην ΕΕΔΑ δεν αποστέλλονται οι αιτιολογικές εκθέσεις των σχεδίων νόμου, γεγονός που δεν διευκολύνει την πλήρη αποτίμηση του περιεχομένου τους. Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα περίπτωση, παρότι αναγνωρίζονται ως θετικές εξελίξεις τόσο η διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του πλαισίου που επιχειρείται να θεσπιστεί με το παρόν ΣχΝ για την καταπολέμηση των διακρίσεων, όσο και η ενίσχυση του ρόλου του Συνηγόρου του πολίτη ως φορέα προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, διαπιστώνεται ότι σε κρίσιμες διατάξεις από τις οποίες ουσιαστικά εξαρτάται η άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με τις Οδηγίες δεν παρατηρείται καμία πρόοδος. Με άλλα λόγια, ενόψει και των ειδικότερων παρατηρήσεων που ακολουθούν, η ΕΕΔΑ οφείλει να επισημάνει ότι με το παρόν ΣχΝ δεν επέρχεται ουσιαστική αποκατάσταση της πλημμελούς ενσωμάτωσης κρίσιμων διατάξεων των Οδηγιών, αλλά αντίθετα διαπιστώνεται η αναπαραγωγή του προηγούμενου γενικού πλαισίου ρύθμισης του Ν 3304/2005. Παρατηρείται λοιπόν εκ νέου σε αρκετά σημεία διαφοροποίηση μεταξύ του πνεύματος των διατάξεων των Οδηγιών, όπως αυτό αποτυπώνεται στο Προοίμιό τους, και του γράμματός τους, γεγονός που δεν επιτρέπει πάντα την πραγμάτωση των σχετικών με την αρχή της ίσης μεταχείρισης επιταγών των Οδηγιών¹⁵. Σύμφωνα, δε, με τη νομολογία του ΔΕΕ, ορθή μεταφορά του περιεχομένου μίας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο είναι εκείνη που, μεταξύ άλλων, εξασφαλίζει την ένταξη των διατάξεών της στο εσωτερικό δίκαιο κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα με ευχέρεια να αντλούν τα προβλεπόμενα από την πράξη δικαιώματα¹⁶. Η εκπόνηση, συνεπώς, αιτιολογικής έκθεσης εξυπηρετεί αυτόν ακριβώς το σκοπό, παρέχοντας στον εφαρμοστή του δικαίου ένα σημαντικό εργαλείο κατά τον έλεγχο της εξυπηρέτησης του επιδιωκόμενου σκοπού του νομοθέτη και

¹⁵ Οι οποίες θα μπορούσαν να συμπεκνωθούν στους εξής τρεις άξονες: α) ενσωμάτωση στο ελληνικό δίκαιο των ουσιαστικών διατάξεων των οδηγιών, β) ενσωμάτωση των επιταγών αυξημένης και αποτελεσματικής έννομης προστασίας του ατομικού δικαιώματος στην ίση μεταχείριση και γ) προσαρμογή του εθνικού δικαίου στην αξίωση των κοινοτικών νομοθετικών πράξεων για κοινωνική ρύθμιση της ίσης μεταχείρισης και της καταπολέμησης των διακρίσεων. Βλ. σχετικά και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 5.

¹⁶ Βλ. σχετικά ΔΕΚ, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* (C-361/88), *Συλλογή 1991*, σελ. I-2567, σκ. 15 και 245, κυρίως δε ΔΕΚ, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κ. Γαλλικής Δημοκρατίας*, (C-197/96), *Συλλογή 1997*, σελ. I-1489, στην οποία ορίζεται ότι «[ο]ι διατάξεις μίας οδηγίας πρέπει να εφαρμόζονται μέσω κανόνων αναμφισβήτητης δεσμευτικότητας, με την απαιτούμενη ακρίβεια και σαφήνεια, ώστε να πληρούνται η απαίτηση της ασφάλειας δικαίου η οποία επιβάλλει, στην περίπτωση όπου μία οδηγία σκοπεύει στη γένεση δικαιωμάτων για τους ιδιώτες, να μπορούν οι δικαιούχοι να έχουν πλήρη γνώση των δικαιωμάτων τους» (σκ. 15).

διευκολύνοντας την κατανόηση τυχόν διαφοροποιημένης αντιμετώπισης συγκεκριμένων ζητημάτων.

Οφείλει επίσης να επισημανθεί ότι το γεγονός αυτό, το οποίο είναι άλλωστε επαναλαμβανόμενο, καθιστά και πάλι επίκαιρη τη διαχρονική σύσταση της ΕΕΔΑ για τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού για την αποτίμηση των επιπτώσεων – ιδίως των κανονιστικών ρυθμίσεων – στα Δικαιώματα του Ανθρώπου¹⁷.

Με την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και την ενσωμάτωση των δύο πρώτων Οδηγιών με το Ν 3304/2005, η ΕΕΔΑ έχει εκτεταμένα ασχοληθεί στο παρελθόν¹⁸. Λαμβάνοντας, δε, υπόψη ότι η Πολιτεία δεν ενσωμάτωσε ορθά τα σχετικά κοινοτικά νομοθετικά κείμενα στην ελληνική έννομη τάξη, αλλά και ούτε – από τη θέσπιση του Ν 3304/ 2005 και στο εξής – δεν μερίμνησε ώστε να εμπεδωθεί στην ελληνική κοινωνία το αξιακό υπόβαθρο της οικείας νομοθεσίας ως *sine qua non* προϋπόθεσης, σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα των δύο οδηγιών, της πληρότητας και αποτελεσματικότητας της εφαρμογής της¹⁹, η ΕΕΔΑ επαναφέρει με τις παρούσες Παρατηρήσεις της σημεία τα οποία δεν ανταποκρίνονται στην ορθή ενσωμάτωση του δικαίου της ΕΕ με το παρόν ΣχΝ.

Υπό το φως των ανωτέρω επισημάνσεων, η ΕΕΔΑ επανέρχεται στις ακόλουθες παρατηρήσεις και επιφυλάσσεται για την ανάλυση των λοιπών ζητημάτων που άπτονται της προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε χρόνο και υπό συνθήκες που αρμόζουν στο κύρος της θεσμικής της αποστολής.

¹⁷ Βλ. ιδίως το Παράρτημα υπό τον τίτλο «ΙV. Η Ανάλυση Επιπτώσεων στα Δικαιώματα του Ανθρώπου ως μέσο για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ιδίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης», στη *Δήλωση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου* (2015).

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ. «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), *Προστασία των δικαιωμάτων των ηλικιωμένων ατόμων* (2014), *Παρατηρήσεις επί της 24^{ης} Ελληνικής Έκθεσης εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης και της 9^{ης} Ελληνικής Έκθεσης για το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (Περίοδος Αναφοράς 1.1.2009-31.12.2012)* (2014) και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD)* (2015).

¹⁹ Παρά ταύτα, από την ψήφιση του Ν 3304/2005 έως σήμερα, στην πλειοψηφία των σχετικών προτάσεων της ΕΕΔΑ για τη συνεπή προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στο γράμμα και το πνεύμα των δύο Οδηγιών του 2000 δεν δόθηκε η δέουσα συνέχεια. Τούτο συνέβη τη στιγμή που, καθ' όλο αυτό το διάστημα, ρυθμίσεις και δημόσιες ή ιδιωτικές πρακτικές, οι οποίες εισάγουν διακρίσεις σε βάρος ευάλωτων ομάδων ή κατηγοριών του πληθυσμού της χώρας μας εξαπλώνονται στους κόλπους της κοινωνίας, η οποία, έτσι, δυσκολεύεται έκδηλα να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που της απευθύνει η ετερότητα που επικρατεί στους κόλπους της. Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 2-3.

III. ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΣΧΝ

A. Επί των επιμέρους διατάξεων του παρόντος ΣχΝ

Άρθρο 1 (Άρθρο 1 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 1 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και Άρθρο 1 Οδηγίας 2014/54/ΕΕ) – Σκοπός

Η ΕΕΔΑ θεωρεί τη διεύρυνση του σκοπού του παρόντος ΣχΝ που τελείται μέσω της επέκτασης των λόγων διάκρισης πολύ σημαντικό βήμα για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην Ελλάδα και εκφράζει την ικανοποίησή της για το γεγονός ότι οι συστάσεις της στο πεδίο αυτό εισακούονται από την Πολιτεία, όπως ενδεικτικά προκύπτει από τη συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου και των χαρακτηριστικών φύλου μεταξύ των λόγων διακρίσεων στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας²⁰.

Παρόλα αυτά, θεωρεί ότι η πολύ σημαντική αυτή διεύρυνση των απαγορευμένων λόγων διάκρισης, που ισοδυναμεί ουσιαστικά με διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του νομοθετικού πλαισίου για την απαγόρευση διακρίσεων, έχει θέση όχι απαραίτητα στο άρθρο 1 που περιγράφει το σκοπό του ΣχΝ, αλλά στο άρθρο 3 που αναφέρεται στο πεδίο εφαρμογής του²¹.

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕΔΑ θα ήθελε να επισύρει την προσοχή του νομοθέτη στη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 1, καθώς παρότι γίνεται σαφές ότι ο σκοπός του παρόντος ΣχΝ είναι η ενσωμάτωση των τριών Οδηγιών (2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2014/54/ΕΕ), η διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του νομοθετικού (βλ. πιο κάτω, άρθρο 3 του παρόντος ΣχΝ) συμπαρασύρει εσφαλμένα και τη διατύπωση του σκοπού του, η οποία θα έπρεπε να περιορίζεται στη διατύπωση του σκοπού κάθε Οδηγίας ξεχωριστά. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι σκοπός της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου της 29ης Ιουνίου 2000 είναι «να θεσπισθεί πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής» (το χρώμα, η εθνική καταγωγή ή οι γενεαλογικές καταβολές δεν συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των λόγων διάκρισης του άρθρου 1 της Οδηγίας), ενώ σκοπός της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2000 είναι «η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή σεξουαλικού προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας» (η χρόνια ασθένεια, η οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση, η ταυτότητα φύλου ή τα χαρακτηριστικά φύλου δεν συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των λόγων διάκρισης που αναφέρονται στο άρθρο 1 της Οδηγίας).

²⁰ Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Διευρυτικά άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου* (2015).

²¹ Βλ. έτσι και παλαιότερες σχετικές συστάσεις της ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 5.

Συμπερασματικά, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η πρόθεση του νομοθέτη να βελτιώσει και να κωδικοποιήσει σε ένα ενιαίο και συνεκτικό νομοθετικό κείμενο την ισχύουσα μέχρι σήμερα νομοθεσία σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των διακρίσεων – εγχείρημα φιλόδοξο και νεωτεριστικό, οφείλουμε να παραδεχτούμε –, η ΕΕΔΑ δεν παραγνωρίζει ότι η προσπάθεια αυτή ενέχει κινδύνους ορθής ενσωμάτωσης του δικαίου της ΕΕ στα σημεία που οι εν λόγω Οδηγίες περιέχουν διαφορές σε βασικές κανονιστικές παραδοχές, όπως για παράδειγμα το πεδίο εφαρμογής και οι προβλεπόμενες παρεκκλίσεις.

Άρθρο 2 (Άρθρο 2 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 2 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Η έννοια των διακρίσεων

Η ΕΕΔΑ εκφράζει την ικανοποίησή της για τη διεύρυνση της έννοιας των διακρίσεων και τον εμπλουτισμό των προβλεπόμενων από το νομοθέτη ορισμών της, με σκοπό την αποτελεσματικότερη και πληρέστερη καταπολέμησή τους. Έτσι, σημειώνει ως θετική εξέλιξη τη συμπερίληψη μεταξύ των ορισμών της διάκρισης, πέραν των άμεσων και έμμεσων διακρίσεων, της «διάκριση λόγω σχέσης» (ως η λιγότερη ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου λόγω της στενής του σχέσης με πρόσωπο ή πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου) ή της «διάκρισης λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών» (ως η λιγότερη ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου που εικάζεται ότι διαθέτει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου).

Η ΕΕΔΑ, θα ήθελε να σταθεί ιδιαίτερος στην εισαγωγή στο άρθρο 2, παρ. 2, του παρόντος ΣχΝ, μεταξύ των ορισμών των πιθανών μορφών διάκρισης, πρόβλεψης για την απαγόρευση της «πολλαπλής διάκρισης» (ως οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμός ή περιορισμός, σε βάρος προσώπου, που βασίζεται σε περισσότερους από έναν από τους ανωτέρω λόγους), καθώς αυτό συνιστά πάγια και επαναλαμβανόμενη σύσταση της ΕΕΔΑ, με την οποία σημείωνε με έμφαση την ανάγκη ενίσχυσης του σχετικού νομοθετικού πλαισίου²².

²² ΕΕΔΑ, Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του (2010), σελ. 6 επ., Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) (2013), σελ. 17, Προστασία των δικαιωμάτων των ηλικιωμένων ατόμων (2014), σελ. 39 και Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της

Παρόλα αυτά και λαμβάνοντας υπόψη το Προοίμιο και τις διατάξεις των σχετικών Οδηγιών, ερμηνευόμενων υπό το φως των σχετικών διατάξεων της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ²³ και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁴, σε συνδυασμό με τις διαρκείς συστάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για γενικότερη ρητή απαγόρευση των πολλαπλών διακρίσεων σε επίπεδο ΕΕ²⁵, η ΕΕΔΑ επαναλαμβάνει ότι η διακριτότητα του πεδίου των Οδηγιών και το γεγονός ότι εκδόθηκαν διαφορετικές πράξεις για ξεχωριστούς λόγους διάκρισης αλλά με εν πολλοίς παραπλήσιο ουσιαστικό περιεχόμενο, προκαλεί την εντύπωση ότι δημιουργείται μία ιεράρχηση μεταξύ των λόγων διάκρισης²⁶. Παράγωγη της εντύπωσης αυτής είναι και η εντύπωση ότι οι Οδηγίες δεν απαγορεύουν τις πολλαπλές διακρίσεις, τις πράξεις δηλαδή ή παραλείψεις που εισάγουν διάκριση για περισσότερους του ενός λόγους (πχ λόγω φυλετικής καταγωγής και θρησκευματος ή ηλικίας ή/και φύλου, που είναι συνηθισμένοι πολλαπλοί λόγοι διάκρισης). Την εντύπωση αυτή φαίνεται να ενισχύει η Οδηγία 2000/78, που στο άρθρο 2, παρ. 1 (έννοια των διακρίσεων) ορίζει ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης «για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1». Εντούτοις, από άλλες διατάξεις της ίδιας οδηγίας, όπως εκείνες του άρθρου 4, παρ. 2 (διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων και άλλου λόγου) ή

Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) (2015), σελ. 7.

²³ Ειδικότερα, όπως άλλωστε έχει στο παρελθόν τονίσει η ΕΕΔΑ, το προοίμιο της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ (παρ. 3), καθώς και το προοίμιο της Οδηγίας 2000/43 (παρ. 14) ορίζουν ότι «κατά την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η Κοινότητα θα πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 3, παρ. 2 ΣΕΚ, να επιδιώξει να εξαλείψει τις ανισότητες και να προωθήσει την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ιδίως διότι οι γυναίκες είναι συχνά τα θύματα πολλαπλών διακρίσεων». Επίσης, το άρθρο 19 της Οδηγίας 2000/78 και το άρθρο 17 της Οδηγίας 2000/43, ορίζουν ότι η έκθεση, την οποία συντάσσει η Επιτροπή βάσει των πληροφοριών που οφείλουν τα Κράτη μέλη να της παρέχουν, θα περιέχει, «σύμφωνα με την αρχή της συστηματικής συνεκτίμησης της αρχής των ίσων ευκαιριών ανδρών και γυναικών» και «αξιολόγηση των επιπτώσεων των ληφθέντων μέτρων στις γυναίκες και τους άνδρες». Από τη διάταξη αυτή και τις λοιπές διατάξεις των δύο οδηγιών, ερμηνευόμενες υπό το φως του άρθρου 8 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ (πρόκειται για το παλιό άρθρο 3, παρ. 2 της Συνθήκης ΕΚ) και του προοιμίου τους, μπορούμε να συναγάγουμε απαγόρευση των πολλαπλών διακρίσεων κατά των γυναικών. Εντέλει, με τελεολογική ερμηνεία των δύο κοινοτικών οδηγιών, υπό το φως της αρχής της μη διάκρισης που κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 10 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ, μπορούμε να συναγάγουμε απαγόρευση των πολλαπλών διακρίσεων και εις βάρος ατόμων των ευάλωτων ομάδων που προστατεύουν οι οδηγίες αυτές. Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 6 επ.

²⁴ Βλ. ιδίως άρθρο 21.

²⁵ Βλ. έτσι Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων, *Πρόταση Ψήφισματος σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία («οδηγία για την ισότητα στην απασχόληση»)* (2015/2116(INI)), 1 Ιουλίου 2016, Εισηγήτρια Renate Weber (ιδίως παρ. 70-71). Στην ίδια κατεύθυνση βλ. επίσης *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 9ης Ιουνίου 2015 σχετικά με την στρατηγική της ΕΕ για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών μετά το 2015 (2014/2152(INI))*, 9 Ιουνίου 2015.

²⁶ Βλ. E. Howard, “The Case for a Considered Hierarchy of Discrimination Grounds in EU Law”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2006, 13 (4), σελ. 445 επ.

του άρθρου 6, παρ. 2 (διάκριση λόγω ηλικίας και φύλου) μπορεί να συναχθεί απαγόρευση πολλαπλών διακρίσεων.

Το ερώτημα που τίθεται, συνεπώς, στο σημείο αυτό είναι κατά πόσο μόνη η εισαγωγή στο άρθρο 2 του παρόντος ΣχΝ του ορισμού της «πολλαπλής διάκρισης», χωρίς καμία άλλη προσθήκη, αρκεί για την αποτελεσματική καταπολέμηση των πολλαπλών διακρίσεων στη Χώρα μας. Η ΕΕΔΑ, σε σχετικές Παρατηρήσεις της σχετικά με το Ν 3304/2005 και την ανάγκη τροποποίησής του, έχοντας κατά νου τη σκοπιμότητα να γίνει και από τον έλληνα νομοθέτη ένα πρώτο βήμα στην καταπολέμηση των πολλαπλών διακρίσεων, είχε προτείνει το άρθρο 2, παρ. 1, του νόμου να καθιερώσει την απαγόρευση όχι «για έναν» μόνο από τους λόγους διάκρισης, αλλά σωρευτικά «για τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1»²⁷. Επανερχόμενη στη σύστασή της αυτή, η ΕΕΔΑ προτείνει την τροποποίηση του άρθρου 2, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ, με την εισαγωγή της πρόβλεψης ότι «απαγορεύεται κάθε μορφή διάκρισης για έναν ή περισσότερους από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1». Η προτεινόμενη νέα διατύπωση της διάταξης του άρθρου 2, παρ. 1, στοχεύει στην ενίσχυση του νομοθετικού πλαισίου κατά των διακρίσεων μέσω της πρόβλεψης απαγόρευσης των πολλαπλών διακρίσεων.

Παράγραφος 2: Ανάλογη τροποποίηση προτείνεται να γίνει και στις διατάξεις της παραγράφου 2 του άρθρου 2 του παρόντος ΣχΝ, οι οποίες παρέχουν τους ορισμούς της έννοιας της διάκρισης, προκειμένου η έννοια της απαγόρευσης των πολλαπλών διακρίσεων να διαπνέει συνολικά όλο το κείμενο ΣχΝ.

Σε ό,τι αφορά στους λόγους διάκρισης που ρητά ορίζονται στο άρθρο 2, παρ. 2, του παρόντος ΣχΝ και δεδομένης της έλλειψης της αιτιολογικής έκθεσης που θα μπορούσε ενδεχομένως να δώσει κάποιες απαντήσεις, εύλογα γεννιέται η απορία γιατί ο νομοθέτης προέκρινε, δίπλα στον όρο αναπηρία, τον όρο «χρόνια ασθένεια» αντί του όρου «ασθένεια». Πράγματι, λαμβάνοντας υπόψη τον ορισμό που δίνει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) για τη χρόνια νόσο – ή αλλιώς μη μεταδοτική νόσο – ως κατάσταση που εμφανίζει χρόνια οργανικά συμπτώματα και ενοχλήσεις, παρουσιάζει χρόνια εξελικτική επιδείνωση και συνιστά βασική αιτία είτε θανάτου είτε αναπηρίας²⁸ και ελλείπει στο παρόν νομοθετικό κείμενο συγκεκριμένου ορισμού του όρου, δεν προκύπτει η ακριβής έννοια που προσδίδει ο νομοθέτης στον όρο «χρόνια ασθένεια» και ως προς τί διαφοροποιείται από την αναπηρία, ούτε ποια μπορεί να είναι η σύνδεσή της με την έννοια της «αναπηρίας που καθορίζεται επ’

²⁷ ΕΕΔΑ, Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του (2010), σελ. 10.

²⁸ WHO, [Non communicable diseases \(NCDs\)](#).

αόριστον», σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 16, παρ. 1, του Ν 3846/2010²⁹. Συνεπώς, κρίνεται ως ασφαλέστερο, όπως άλλωστε παγίως η ΕΕΔΑ το προτείνει³⁰, να απαλειφθεί ο όρος «χρόνια» και οι λόγοι απαγορευμένης διάκρισης να συνίσταται στην αναπηρία και την ασθένεια. Η αναδιατύπωση αυτή συστήνεται να γίνει κατά μήκος του νομοθετικού κειμένου, όπου απαντάται ο όρος «χρόνια ασθένεια».

Στο άρθρο 2, παρ. 2δ', του παρόντος ΣχΝ («δ) ως «διάκριση», νοείται επίσης, οποιαδήποτε εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης σε βάρος προσώπου για οποιονδήποτε από τους ανωτέρω λόγους»), προτείνεται επίσης η αντικατάσταση του όρου «διακριτική» με την έννοια της μεταχείρισης που ενέχει διάκριση, ως προφανώς αδόκιμος να αποδώσει την έννοια αυτή, αφενός, γιατί δεν ανταποκρίνεται στον όρο «discrimination» ή «to discriminate» και, αφετέρου, γιατί η διακριτική μεταχείριση δεν είναι απαραίτητα και παράνομη. Ως ορθότερος και πιο δόκιμος προτείνεται ο όρος «άνιση» μεταχείριση³¹. Η ανωτέρω προσαρμογή συστήνεται να γίνει σε όλο το νομοθετικό κείμενο, όπου γίνεται αναφορά στους όρους «διακριτική μεταχείριση».

Άρθρο 3 (Άρθρο 3 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 3 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και Άρθρο 2 Οδηγίας 2014/54/ΕΕ) – Πεδίο εφαρμογής

Παράγραφος 1: Η ΕΕΔΑ θεωρεί τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του παρόντος ΣχΝ ως πολύ σημαντικό βήμα για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην Ελλάδα και εκφράζει την ικανοποίησή της ιδίως για τη συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου και των χαρακτηριστικών φύλου μεταξύ των λόγων διακρίσεων στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας.

Ειδικότερα, η ΕΕΔΑ έχει στο παρελθόν επανειλημμένως αναγνωρίσει ότι, σε επίπεδο νομοθετικής αναγνώρισης της αρχής της ίσης μεταχείρισης στη Χώρα μας, ο Ν 3304/2005 για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*, με τον οποίο μεταφέρθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη οι Οδηγίες 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ, αποτέλεσε τομή για την προαγωγή της αρχής της ισότητας και την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη Χώρα μας. Με τη σύσταση, μάλιστα,

²⁹ Βλ. Απόφαση αριθμ. Φ. 11321/οικ. 31102/1870 του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας σχετικά με την *Επέκταση των παθήσεων για τις οποίες η διάρκεια αναπηρίας των ασφαλισμένων καθορίζεται επ' αόριστον* (ΦΕΚ 2906/Β'/18.11.2013).

³⁰ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 5, 8.

³¹ Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας»* (2006), σελ. 6-7.

των φορέων προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης (άρθρο 19), δόθηκε η δυνατότητα σε «ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού», οι οποίες τείνουν να παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά φτώχειας και ανεργίας σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, να αναζητήσουν άλλη οδό προστασίας πέραν της δικαιοσύνης, που λόγω της βραδυπορίας και της δαπάνης, δεν είναι πάντα και η πλέον αποτελεσματική³².

Η ΕΕΔΑ δεν έχει παραλείψει να επισημάνει, ωστόσο, ότι, παρότι αποτελεί βασικό νομοθετικό εργαλείο για την καταπολέμηση των διακρίσεων στο χώρο εργασίας και ευθύνεται για την εισαγωγή για πρώτη φορά του όρου «σεξουαλικός προσανατολισμός» στην ελληνική νομοθεσία, ο Ν 3304/2005 δεν παρέχει καμία προστασία στα τρανς άτομα που παραμένουν εκτεθειμένα στον κίνδυνο διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου. Για το λόγο αυτό και με σκοπό την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου, η ΕΕΔΑ έχει εστιάσει με έμφαση στην ανάγκη συμπερίληψης της ταυτότητας φύλου στο Ν 3304/2005³³.

Επιπλέον, αναγνωρίζοντας το διαπιστωμένο έλλειμμα στην προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων των οροθετικών ατόμων, έλλειμμα που επιτείνεται από το στιγματισμό, τις ρατσιστικές εκδηλώσεις, την παραβίαση του απορρήτου και άλλες κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος τους, η ΕΕΔΑ επαναφέρει τη σύσταση που έχει διατυπώσει ήδη από το 2011 για συμπερίληψη της οροθετικότητας μεταξύ των λόγων διάκρισης του Ν 3304/2005³⁴. Αναγνωρίζοντας, συνεπώς, ότι σε κανένα διεθνές ή ευρωπαϊκό νομοθετικό κείμενο, δεσμευτικό για την Ελλάδα ή άλλο εθνικό νομοθετικό κείμενο σχετικά με την απαγόρευση διακρίσεων – τόσο γενικά, όσο και ειδικά στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας – δεν γίνεται ρητή αναφορά στην οροθετικότητα ως λόγου διάκρισης και αποσκοπώντας στην καταπολέμηση του στίγματος, η ΕΕΔΑ κρίνει αναγκαία την περαιτέρω διεύρυνση του σκοπού του παρόντος ΣχΝ, με τη συμπερίληψη της οροθετικότητας μεταξύ των προβλεπόμενων λόγων διάκρισης στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας.

Η ΕΕΔΑ επαναλαμβάνει την πρότασή της, που σταθερά διατυπώνει από το 2003, για προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στις διατάξεις των προς ενσωμάτωση Οδηγιών με πληρότητα και συνέπεια. Προς το σκοπό αυτό, το πεδίο εφαρμογής του παρόντος ΣχΝ δεν πρέπει να περιορίζεται στην πρόσβαση στην απασχόληση και την εργασία, αλλά πρέπει να επεκτείνεται και στην αυτοαπασχόληση. Συνεπώς, στο άρθρο 3, παρ. 1, προτείνεται η αναδιατύπωση της φράσης «στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης» ως ακολούθως: «στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, συμπεριλαμβανόμενης και της

³² Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (ΕΚΚΕ-ΙΚΠ), Ερευνητικό πρόγραμμα «Σύσταση Παρατηρητηρίου Καταπολέμησης των διακρίσεων», *Το Θεσμικό πλαίσιο καταπολέμησης των διακρίσεων*, Ν. Σαρρής, σελ. 8-9.

³³ Βλ. ΕΕΔΑ, *Διεμφυλικά άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου* (2015), σελ. 21 και 55.

³⁴ Βλ. ΕΕΔΑ, *Ζητήματα προστασίας δικαιωμάτων των οροθετικών στο HIV ατόμων* (2011), σελ. 7 και 34.

αυτοαπασχόλησης»³⁵. Η ανωτέρω προσαρμογή συστήνεται να γίνει σε όλο το νομοθετικό κείμενο, όπου γίνεται αναφορά στους όρους «εργασία και απασχόληση».

Παράγραφος 2: Δυνάμει των διατάξεων του άρθρου 3, παρ. 2, του παρόντος ΣχΝ, ειδικότερα στους τομείς της κοινωνικής προστασίας, συμπεριλαμβανόμενης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, των κοινωνικών παροχών και των φορολογικών διευκολύνσεων ή πλεονεκτημάτων, της εκπαίδευσης και της πρόσβασης στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται (συναλλακτικά) στο κοινό, συμπεριλαμβανόμενης της στέγης, η αρχή της ίσης μεταχείρισης εφαρμόζεται ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών.

Η συγκεκριμένη διάταξη περιορίζει ουσιαστικά το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης διακρίσεων για όλους τους λόγους που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου μόνο στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, αφήνοντας συνεπώς εκτός του προστατευτικού πλαισίου κατά των διακρίσεων τα πεδία της κοινωνικής προστασίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της υγειονομικής περίθαλψης, των κοινωνικών παροχών, των φορολογικών διευκολύνσεων ή πλεονεκτημάτων, της εκπαίδευσης και της πρόσβασης στη διάθεση και παροχή αγαθών και υπηρεσιών, για λόγους όπως οι θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, η αναπηρία ή η χρόνια ασθένεια, η ηλικία, η οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου.

Η προστασία που θα παρέχεται από το άρθρο 29 του παρόντος ΣχΝ μέσω Προεδρικού Διατάγματος αξιολογείται ως σημαντική, ωστόσο δεν φαίνεται να είναι αρκετή ώστε να θεραπεύσει τη διάκριση που προβλέπει ο ίδιος ο νομοθέτης στο άρθρο 3, μεταξύ των δύο ειδών προστασίας που παρέχει στις παραγράφους 1 και 2, αποκλίνοντας από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης σε συγκεκριμένους τομείς με τόσο ρητό τρόπο. Πολλώ δε μάλλον όταν δεν προκύπτει – δεδομένης της έλλειψης της αιτιολογικής έκθεσης του παρόντος ΣχΝ – ο λόγος για τον οποίο ο νομοθέτης επέλεξε μια τέτοια διαφοροποιημένη μεταχείριση. Υπό το φως των ανωτέρω επισημάνσεων, συνεπώς, η ΕΕΔΑ προτείνει την εξίσωση των προστατευόμενων ομάδων και τη ρητή πρόβλεψη προστασίας από τις διακρίσεις σε όλους τους προαναφερόμενους τομείς για το σύνολο των λόγων διάκρισης που προβλέπονται στο άρθρο 3, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ. Προς το σκοπό αυτό, συστήνει την επέκταση του πεδίου εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης και πέραν του τομέα της απασχόλησης και της εργασίας ασχέτως λόγου διάκρισης. Εξάλλου, έχει αποδειχτεί ότι η εξασφάλιση της

³⁵ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 6 και *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησης του* (2010), σελ. 14.

πρόσβασης στους ανωτέρω τομείς, όπως είναι αυτός της κοινωνικής προστασίας και ασφάλισης, της υγειονομικής περίθαλψης και των κοινωνικών παροχών, της εκπαίδευσης και της πρόσβασης στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών, είναι ακόμη πιο αναγκαία όταν φορείς των δικαιωμάτων αυτών είναι ιδιαίτερα ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως μεταξύ άλλων τα άτομα με αναπηρία και/ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες³⁶ ή τα διεμφυλικά άτομα³⁷.

Τέλος, ειδικότερα σε ό,τι αφορά στη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 3, παρ. 2δ), του παρόντος ΣχΝ, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι ο όρος «συναλλακτικά» πρέπει να απαλειφθεί, καθώς δεν υπάρχει στο αντίστοιχο άρθρο 3, παρ. 1^η) της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ³⁸.

Παράγραφος 3: Το άρθρο 3, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ επαναλαμβάνει αυτούσια σχεδόν τη διάταξη των άρθρων 3, παρ. 2, των δύο Οδηγιών (2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ), με την οποία προβλέπεται ότι το καθεστώς της ίσης μεταχείρισης που θεσπίζεται δεν καλύπτει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας, ούτε θίγει τις διατάξεις για τις προϋποθέσεις που αφορούν στην εισδοχή, την παραμονή και τη νομική κατάσταση στην επικράτεια των Κρατών-μελών των πολιτών τρίτων χωρών και των απάτριδων. Το Προοίμιο της Οδηγίας 2000/43 (παρ. 13) και το Προοίμιο της Οδηγίας 2000/78 (παρ. 12) διευκρινίζουν όμως ότι «η απαγόρευση των διακρίσεων πρέπει να εφαρμόζεται και σε υπηκόους τρίτων χωρών, αλλά δεν καλύπτει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και δεν θίγει τις διατάξεις που ρυθμίζουν την είσοδο και την παραμονή υπηκόων τρίτων χωρών και την πρόσβασή τους στην απασχόληση και την επαγγελματική δραστηριότητα». Έτσι, οι διατάξεις των Οδηγιών, υπό το φως του Προοιμίου τους, έχουν την έννοια ότι, εφόσον κάποια διάκριση οφείλεται σε έναν από τους απαγορευμένους από τις οδηγίες λόγους, δεν πρέπει να εξετάζεται η ιθαγένεια του θύματος της διάκρισης.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση μπορεί να συγκαλύψει διάκριση που οφείλεται στη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή του θιγόμενου προσώπου³⁹. Κατά συνέπεια, η

³⁶ Η ΕΕΔΑ έχει ασχοληθεί στο παρελθόν με ζητήματα που προκύπτουν από τα εμπόδια στην πρόσβαση στην εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Βλ. ΕΕΔΑ, *Συστάσεις της ΕΕΔΑ με αφορμή το Σχέδιο Νόμου για την Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση* (2014).

³⁷ Η ΕΕΔΑ έχει ασχοληθεί στο παρελθόν με ζητήματα που προκύπτουν από τα εμπόδια στην πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και την εργασία των διεμφυλικών ατόμων. Βλ. ΕΕΔΑ, *Διεμφυλικά άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου* (2015), σελ. 35 επ. και 42 επ.

³⁸ Βλ. έτσι και παλαιότερες Συστάσεις της ΕΕΔΑ, όπως ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 6.

³⁹ Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 10 επ., *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της*

ΕΕΔΑ προτείνει τη ρητή απαγόρευση από το νόμο της προσχηματικής επίκλησης της ιθαγένειας, προκειμένου να συγκαλύπτονται φυλετικοί ή εθνοτικοί λόγοι που υπαγορεύουν μεταχείριση που ενέχει διάκριση.

Σε ό,τι αφορά στην ασυλία που παρέχεται έναντι του νομοθετικού πλαισίου κατά των διακρίσεων από τις διατάξεις που αφορούν στην εισδοχή, την παραμονή και την εν γένει νομική κατάσταση στο εθνικό έδαφος των υπηκόων τρίτων χωρών ή απατρίδων, επισημαίνεται ότι οι σχετικές διατάξεις των Οδηγιών της ΕΕ θεσπίστηκαν για να διασκεδαστούν, εκείνη την εποχή, οι φόβοι των περισσότερων Κρατών-μελών μήπως το κοινοτικό καθεστώς της ίσης μεταχείρισης θίξει την εξουσία τους να ασκούν με τα μέσα του εθνικού δικαίου πολιτική ελέγχου των μεταναστεύσεων από τρίτες χώρες⁴⁰. Όμως, ο περιοριστικός χαρακτήρας της εξουσίας των Κρατών-μελών αμβλύθηκε με μεταγενέστερες των δύο Οδηγιών του 2000 Οδηγίες, με τις οποίες σε συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών τρίτων χωρών ρητά απονεμήθηκαν δικαιώματα ίσης μεταχείρισης αναφορικά με δραστηριότητες και κοινωνικά ή άλλα πλεονεκτήματα που ασκούνται και παρέχονται στο Κράτος-μέλος υποδοχής και ταυτίζονται εν πολλοίς με εκείνα που υποδεικνύουν οι Οδηγίες του 2000. Τούτο συνέβη κυρίως με την Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου της 25^{ης} Νοεμβρίου 2003 σχετικά με το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες και, σε μικρότερη έκταση, με την Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 2003 σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, καθώς επίσης και την Οδηγία 2004/81/ΕΚ του Συμβουλίου της 29^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών-θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες Αρχές. Και οι τρεις οδηγίες έχουν μεταφερθεί στο ελληνικό δίκαιο με το Ν 3386/2005⁴¹.

Ο κοινοτικός νομοθέτης δεν προνόησε να άρει την ενδεχόμενη αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα, αφενός, στις Οδηγίες του 2000, οι οποίες εξαιρούν με τις προαναφερθείσες διατάξεις τους από το πεδίο εφαρμογής τους πολίτες τρίτων χωρών, που ως προς την εισδοχή, την παραμονή και τη νομική τους κατάσταση υπόκεινται στην αποκλειστική δικαιοδοσία του Κράτους-μέλους και, αφετέρου, στις κατοπινές Οδηγίες οι οποίες σε κάποιους από τους πολίτες αυτούς παραχώρησαν καθεστώς ίσης μεταχείρισης ακριβώς σε πεδία που ανήκουν στο πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών του 2000. Ωστόσο, η «απρονοησία» του νομοθέτη της ΕΕ

Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) (2015), σελ. 7.

⁴⁰ Βλ. τη μαρτυρία στελέχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που την εκπροσωπούσε στις διαπραγματεύσεις με τα Κράτη-μέλη για την εκπόνηση των οδηγιών, A. Tyson, “The Negotiation of the European Community Directive on Racial Discrimination”, 3 *European Journal of Migration and Law* (2001), σελ. 209-210.

⁴¹ ΦΕΚ 212/Α/23.8.2005.

που επισημάνθηκε δεν είναι κυριολεκτική, υπό την έννοια ότι εν απουσία ρύθμισης σε επίπεδο δικαίου της ΕΕ εναπόκειται στα Κράτη-μέλη, κατ' εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας (άρθρο 5, παρ. 3, ΣΕΕ), να αποκαταστήσουν την ενότητα και τη συνοχή των ρυθμίσεων με τα μέσα του εσωτερικού τους δικαίου, πολλώ δε μάλλον όταν πρόκειται για ρυθμίσεις Οδηγιών, οι οποίες δεν αναπτύσσουν πλήρως τα έννομα αποτελέσματά τους παρά μόνον αφού ενσωματωθούν δεόντως στο εσωτερικό δίκαιο. Πάντως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το ευρωπαϊκό παράγωγο δίκαιο εισάγει ένα *minimum* προστασίας, το οποίο ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να υπερβεί, και οφείλει να το πράξει, συμμορφούμενος προς επικυρωμένες διεθνείς συνθήκες που απαγορεύουν τις διακρίσεις και λόγω ιθαγένειας⁴².

Υπό το φως των ανωτέρω επισημάνσεων, η ΕΕΔΑ επανέρχεται σε παλαιότερα διατυπωθείσα σύστασή της και προτείνει την τροποποίηση του άρθρου 3, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ κατά τρόπο ώστε, αφενός, η πρόβλεψη διαφορετικής μεταχείρισης να μην εφαρμόζεται εάν συγκαλύπτει έναν ή περισσότερους από τους λόγους διάκρισης που αναφέρονται στο παρόν ΣχΝ, αφετέρου, να λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα ίσης μεταχείρισης που έχουν χορηγηθεί σε πολίτες τρίτων χωρών δυνάμει του Ν 3386/2005, καθώς επίσης και τα δικαιώματα που παρέχουν επικυρωμένες διεθνείς συνθήκες σε υπηκόους τρίτων χωρών⁴³.

Παράγραφος 4: Το άρθρο 3, παρ. 4, του παρόντος ΣχΝ, προβλέπει εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης στην περίπτωση παροχών που προσφέρουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανόμενων των δημόσιων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή πρόνοιας. Η ΕΕΔΑ, εμμένοντας στις παρατηρήσεις της σχετικά με την ουσία της διάταξης και τον αδικαιολόγητο περιορισμό των λόγων διάκρισης σε ό,τι αφορά παροχές κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας⁴⁴ παρατηρεί παρόλα αυτά ότι συνεχίζει να αποδίδεται, όπως και στο Ν 3304/2005, η κατά λέξη αποτύπωση της σχετικής διάταξης (άρθρο 3, παρ. 3, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ).

Η ΕΕΔΑ θεωρεί σημαντικό να επισημάνει ότι η εξαίρεση από τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης μπορεί να θεωρηθεί θεμιτή και σκόπιμη στις περιπτώσεις της αναπηρίας ή και της ηλικίας, λόγω της ανάγκης πρόβλεψης ειδικών ρυθμίσεων, οι οποίες πάντως πρέπει καταρχήν να είναι ευνοϊκότερες. Ωστόσο, στις περιπτώσεις των θρησκευτικών ή άλλων

⁴² Βλ. σχετικά ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 12-13.

⁴³ *Idem*, σελ. 13.

⁴⁴ Βλ. *supra*, σελ. 19.

πεποιθήσεων ή του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου, η *ratio* μιας τέτοιας εξαίρεσης δεν είναι κατανοητή⁴⁵.

Παράγραφος 5: Η παράγραφος 5 του άρθρου 3 εισάγει μία ακόμη εξαίρεση από την εφαρμογή των διατάξεων περί ίσης μεταχείρισης του παρόντος κεφαλαίου του προς εξέταση ΣχΝ στην περίπτωση των ενόπλων δυνάμεων, και ειδικότερα σε περιπτώσεις διαφορετικής μεταχείρισης «*λόγω ηλικίας, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας σχετικής με την Υπηρεσία*». Η ΕΕΔΑ επιδοκιμάζει την εναρμόνιση του ελληνικού νομοθετικού πλαισίου με τη νομοθεσία της ΕΕ, και ειδικότερα με τις διατάξεις του άρθρου 3, παρ. 4, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Δεν μπορεί, ωστόσο, να μην εκφράσει την απορία της για τη διατήρηση (όπως και στο άρθρο 8, παρ. 4, του Ν 3304/2005) της αόριστης διατύπωσης «*σχετικής με την υπηρεσία*», η οποία, αφενός, δεν αναφέρεται στη σχετική Οδηγία⁴⁶, αφετέρου, δεν προκύπτει η ανάγκη πρόβλεψής της ούτε από την εισηγητική έκθεση στο Ν 3304/2005 ούτε από τη *ratio* της εν λόγω εξαίρεσης, που δεν είναι άλλη από την ανάγκη διατήρησης της επιχειρησιακής ετοιμότητας των υπηρεσιών αυτών⁴⁷. Επίσης, δεν δικαιολογείται επαρκώς ο λόγος για τον οποίο ο νομοθέτης συναρτά τη μη εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης στις ένοπλες δυνάμεις με την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της «*ηλικίας, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας*» και της υπηρεσίας, αλλά ούτε και ποια πρέπει να είναι η σχέση αυτή (πχ. αν πρέπει η αναπηρία να οφείλεται στην υπηρεσία). Για τους ανωτέρω λόγους, η ΕΕΔΑ προτείνει την απόληψη της φράσης «*σχετικής με την υπηρεσία*» από την παρούσα διάταξη.

***Άρθρο 4 (Άρθρο 4 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 4 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) –
Δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ειδικών επαγγελματικών απαιτήσεων***

Παράγραφος 2: Το άρθρο 4 του παρόντος ΣχΝ εισάγει μια ακόμη εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης, όταν η διαφορετική μεταχείριση βασίζεται σε ένα από τα προστατευόμενα από το παρόν ΣχΝ χαρακτηριστικά, το οποίο ωστόσο λόγω της φύσης ή του πλαισίου των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση και υπό τον όρο ότι ο οικείος σκοπός είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη. Ειδικότερα, δε, στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 4, υπάρχει ειδική πρόβλεψη για την περίπτωση της διαφορετικής μεταχείρισης που εδράζεται στις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις ενός προσώπου, η οποία θεωρείται από το νομοθέτη, και σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 4, παρ. 2, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, δικαιολογημένη

⁴⁵ Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 9.

⁴⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 3, παρ. 4, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, «*[τ]α Κράτη μέλη μπορούν να προβλέψουν ότι η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται στις ένοπλες δυνάμεις, στο βαθμό που αφορά τις διαφορές μεταχείρισης λόγω ειδικής ανάγκης ή ηλικίας*».

⁴⁷ Όπως προκύπτει και από το Προοίμιο της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ (παρ. 18).

όταν λόγω της φύσης των εν λόγω δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται οι πεποιθήσεις αυτές αποτελούν ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση. Η ΕΕΔΑ θα ήθελε να επισημάνει ότι, για να είναι η συγκεκριμένη ρύθμιση πλήρως συμβατή με την αντίστοιχη πρόβλεψη της ευρωπαϊκής Οδηγίας, είναι αναγκαία η προσθήκη στο άρθρο 4, παρ. 2, εδ. γ', του παρόντος ΣχΝ – το οποίο προς το παρόν κάνει λόγο μόνο για την τήρηση των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου – της διατύπωσης του β' εδαφίου του άρθρου 4, παρ. 2, της Οδηγίας («[α]υτή η διαφορετική μεταχείριση ασκείται τηρουμένων των συνταγματικών διατάξεων και αρχών των Κρατών μελών ...») κατάλληλα προσαρμοσμένης⁴⁸.

Η ΕΕΔΑ προτείνει, επίσης, την αντικατάσταση της διατύπωσης «των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου» από την πιο δόκιμη και επίκαιρη από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, το 2009, «των γενικών αρχών του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Σε ό,τι αφορά, δε, στο τελευταίο εδάφιο του άρθρου 4, παρ. 2, το οποίο δεν φαίνεται να έχει συνοχή, ούτε νόημα και κατόπιν παράλληλης ανάγνωσης του τελευταίου εδαφίου του αντίστοιχου άρθρου 9, παρ. 2, του Ν 3304/2005, το οποίο και αναπαράγεται εδώ, προτείνεται η προσθήκη της φράσης «δεν θίγεται επίσης» στην αρχή της περιόδου, ώστε συνολικά η πρόταση να έχει ως εξής: «Δεν θίγεται επίσης το δικαίωμα των εκκλησιών ή άλλων δημόσιων ή ιδιωτικών οργανισμών, των οποίων η δεοντολογία εδράζεται σε θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους συμπεριφορά καλής πίστης και συμμόρφωσης προς τη δεοντολογία τους».

Άρθρο 5 (Άρθρο 5 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Εύλογες προσαρμογές για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια ασθένεια

Η ρύθμιση του άρθρου 5 του παρόντος ΣχΝ σχετικά με τις εύλογες προσαρμογές για τα άτομα με αναπηρία δεν είναι νέα, καθώς αναπαράγει ουσιαστικά τη διάταξη του άρθρου 10 του Ν 3304/2005 που ενσωμάτωνε το άρθρο 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Πρόκειται για έννοια που βασίζεται στο κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, σύμφωνα με το οποίο τα προβλήματα που συνοδεύουν την αναπηρία είναι συνέπεια της αδυναμίας της κοινωνίας να λάβει υπόψη της τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία και όχι των λειτουργικών περιορισμών που αυτή θέτει και για το λόγο αυτό δεν μπορεί παρά μόνο θετική να θεωρείται η προσαρμογή των συνθηκών εργασίας στις εξατομικευμένες ανάγκες ενός ατόμου με αναπηρίας. Στην κατεύθυνση αυτή, μάλιστα, η ΕΕΔΑ επιθυμεί να αναδείξει ως καλή πρακτική διάταξη που είχε συμπεριληφθεί σε παλαιότερη Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση

⁴⁸ Βλ. έτσι και παλαιότερες Συστάσεις της ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 14.

Εργασία (για τα έτη 2008 και 2009), σύμφωνα με την οποία ο εργοδότης, στο πλαίσιο των επιβεβλημένων παρεμβάσεων του για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας στον τομέα της απασχόλησης, οφείλει να προβαίνει σε κάθε απαραίτητη ενέργεια για τη διευκόλυνση της προσβασιμότητας των εργαζόμενων ΑμεΑ στη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή (άρθρο 14)⁴⁹.

Σε ό,τι αφορά στη διατύπωση της συγκεκριμένης διάταξης, η ΕΕΔΑ επανέρχεται στο σημείο αυτό στην πρότασή της περί αναδιατύπωσης του όρου «*χρόνια ασθένεια*» ως ενός εκ των λόγων απαγορευμένης διάκρισης, ο οποίος προκρίνεται σημαντικό να αντικατασταθεί σε όλο το παρόν νομοθετικό κείμενο από τον όρο «*ασθένεια*»⁵⁰.

Άρθρο 6 (Άρθρο 6 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας

Το ζήτημα των διακρίσεων λόγω ηλικίας έχει επανειλημμένως αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης της ΕΕΔΑ, η οποία με σειρά Παρατηρήσεων έχει επισημάνει τις «προβληματικές» εκείνες νομοθετικές διατάξεις και πρακτικές που ευθέως και αδικαιολόγητα παραβιάζουν την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Ενδεικτικά, στο σημείο αυτό αναφέρεται ότι οι διατάξεις του Ν 3863/2010 σχετικά με το *Νέο Ασφαλιστικό Σύστημα και συναφείς διατάξεις, ρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις*⁵¹ και η Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου με αριθ. 6/28.2.2012 για τη *Ρύθμιση θεμάτων για την εφαρμογή της παρ. 6 του άρθρου 1 του Ν 4046/2012*⁵², οι οποίες εισάγουν μισθό χαμηλότερο από τον κατώτατο για τους νέους εργαζόμενους και σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (εφεξής ΕΕΚΔ) του Συμβουλίου της Ευρώπης αντίκεινται στο άρθρο 4 του ΕΚΧ, τόσο καθεαυτό όσο και υπό το πρίσμα της ρήτρας μη διάκρισης του Προοιμίου του ΕΚΧ (διάκριση λόγω ηλικίας)⁵³, δεν έχουν καταργηθεί ή τροποποιηθεί⁵⁴.

Παράλληλα, η ΕΕΔΑ έχει επίσης σημειώσει με έμφαση ότι οι διακρίσεις λόγω ηλικίας συνεχίζονται και εντείνονται περαιτέρω, δυνάμει, μάλιστα, των διατάξεων του Ν 4093/2012 για την *Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016* –

⁴⁹ Όπως, για παράδειγμα, ασύρματη δικτύωση, φορητοί υπολογιστές, προσπελάσιμο πληκτρολόγιο, ιχνοσφαιρες, διακόπτες χεριών, διακόπτες ποδιών, σύστημα ελέγχου Η/Υ με το κεφάλι, εικονικό πληκτρολόγιο, πνευματικός διακόπτης, οθόνη και μεταφραστής Braille, αναγνώστης και μεγεθυντής οθόνης Η/Υ, αναγνώριση ομιλίας, τραπέζι στήριξης μεταβλητού ύψους κ.ά.

⁵⁰ Βλ. *supra*, σελ. 16.

⁵¹ ΦΕΚ 115/Α'/15.7.2010.

⁵² ΦΕΚ 38/Α'/28.2.2012.

⁵³ ECSR 23.5.2012, Complaint 66/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*.

⁵⁴ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί της 24^{ης} Ελληνικής Έκθεσης εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης και της 9^{ης} Ελληνικής Έκθεσης για το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (Περίοδος Αναφοράς 1.1.2009-31.12.2012)* (2014), σελ. 22.

Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του Ν 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016⁵⁵, όπως αυτός τροποποιήθηκε από μεταγενέστερη νομοθεσία, τόσο με την πρόβλεψη μισθού χαμηλότερου του κατώτατου για νέους εργαζόμενους⁵⁶, όσο και με την πρόβλεψη επιδομάτων ανεργίας 200 Ευρώ (πολύ κάτω από το όριο της φτώχειας, το οποίο είναι 580 Ευρώ) για μέγιστο χρονικό διάστημα 12 μηνών, με αυστηρά εισοδηματικά κριτήρια, των οποίων οι δικαιούχοι πρέπει να είναι άνω των 20 και κάτω των 66 ετών⁵⁷.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στην πρόβλεψη του άρθρου 6 του παρόντος ΣχΝ αναφορικά με τη δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας, η ΕΕΔΑ επανέρχεται στη σύσταση που έχει διατυπώσει από το 2004, σύμφωνα με την οποία το γεγονός ότι η προς εξέταση διάταξη αναπαράγει ουσιαστικά με ορισμένες παραλλαγές το κείμενο του άρθρου 6 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ορθή εφαρμογή της διάταξης του δικαίου της ΕΕ⁵⁸. Η ΕΕΔΑ υπογραμμίζει για μία ακόμη φορά ότι υπάρχει ήδη ειδική και συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη που θεσπίστηκε σε συμμόρφωση προς τις επιταγές της Οδηγίας αυτής. Πρόκειται για τη διάταξη του άρθρου 10, παρ. 11, του Ν 3051/2002 σχετικά με τις *Συνταγματικά κατοχυρωμένες Ανεξάρτητες Αρχές, τροποποίηση και συμπλήρωση του συστήματος προσλήψεων στο δημόσιο τομέα και συναφείς ρυθμίσεις*⁵⁹, όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 9, παρ. 5, του Ν 3174/2003 για τη *Μερική απασχόληση και υπηρεσίες κοινωνικού χαρακτήρα*⁶⁰, η οποία, επεκτεινόμενη και στον ιδιωτικό τομέα, τον επαγγελματικό προσανατολισμό και την εκπαίδευση, καθώς και το λοιπό πεδίο εφαρμογής του παρόντος ΣχΝ, όπως τούτο ρητά ορίζεται στα άρθρο 3, πρέπει να επαναληφθεί και στο παρόν ΣχΝ.

⁵⁵ ΦΕΚ 222/Α'/12.11.2012.

⁵⁶ Άρθρα 1, παρ. 1Α, εδ. 1Α.11 (3) Ν 4093/2012, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 1, παρ. 1Α, εδ. 1Α.7 Ν 4254/2014 και 1, παρ. 1Δ, εδ. 1Δ.1 Ν 4152/2013· Κοινή Υπουργική Απόφαση 3. 24641/Οικ/3.1574/2013, ΦΕΚ 2091/Β'/27.8.2013 και μεταγενέστερες Υπουργικές Αποφάσεις.

⁵⁷ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί της 24^{ης} Ελληνικής Έκθεσης εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης και της 9^{ης} Ελληνικής Έκθεσης για το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (Περίοδος Αναφοράς 1.1.2009-31.12.2012)* (2014), σελ. 22-23.

⁵⁸ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 10 και *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 14-15.

⁵⁹ ΦΕΚ 220/Α'/20.9.2002.

⁶⁰ ΦΕΚ 205/Α'/28.8.2003. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη, «[κ]αταργείται το ανώτατο όριο ηλικίας πρόσληψης ή διορισμού στο Δημόσιο, τα ΝΠΔΔ, ΟΤΑ α' και β' βαθμού και τα ΝΠΙΔ του δημόσιου τομέα της παρ. 1 του άρθρου 14 του Ν. 2190/1994, όπως αυτό ισχύει, και της παρ. 3 του άρθρου 1 του Ν. 2527/1997, καθώς και το ανώτατο όριο ηλικίας τοποθέτησης ή πρόσληψης των προστατευόμενων ατόμων του Ν. 2643/1998 που ορίζεται στο πρώτο εδάφιο της παρ. 7 του άρθρου 8 του ίδιου νόμου. Ειδικά όρια ηλικίας που απαιτούνται από τη φύση και τις ιδιαιτερότητες των καθηκόντων των προς πλήρωση θέσεων μπορεί να καθορίζονται με την οικεία προκήρυξη, μετά από γνώμη του οικείου φορέα και απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης».

Σε κάθε περίπτωση, επισημαίνεται ως θετική η τυπική αυστηροποίηση της διατύπωσης του άρθρου 6, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ μέσω της προσθήκης της φράσης «ειδικώς αιτιολογημένη», η οποία δεν υπήρχε στο αντίστοιχο άρθρο 11, παρ. 1, του Ν 3304/2005. Επίσης, επισημαίνεται ότι στην αρχή της παραγράφου 1 του άρθρου 6 του παρόντος ΣχΝ έχει εκ παραδρομής παραλειφθεί ο αριθμός 1.

Σημειώνεται, επίσης, ότι εκ παραδρομής έχει παραλειφθεί η αρίθμηση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 6.

Άρθρο 7 (Άρθρο 5 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 7 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Θετική δράση και ειδικά μέτρα

Αναφορικά με τις διατάξεις του άρθρου 7 του παρόντος ΣχΝ σχετικά με τη θετική δράση και τα ειδικά μέτρα που ενσωματώνουν τις διατάξεις των άρθρων 5 και 7 αντίστοιχα των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ, η ΕΕΔΑ επανέρχεται σε παλαιότερα διατυπωθείσες συστάσεις της⁶¹ για να επισημάνει ότι οι διατάξεις για τη θετική δράση, πρέπει να αρχίζουν με την πρώτη φράση των αντίστοιχων άρθρων των Οδηγιών, η οποία διευκρινίζει ότι τα θετικά μέτρα είναι μέσα για την επίτευξη ουσιαστικής ισότητας και η διατύπωσή της είναι η ακόλουθη: «[π]ροκειμένου να πραγματοποιηθεί πλήρης ισότητα ...».

Άρθρο 8 (Άρθρο 7 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 9 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και Άρθρο 3 Οδηγίας 2014/54/ΕΕ) – Παροχή προστασίας

Η αποτελεσματική προστασία των θυμάτων των διακρίσεων παραμένει ζήτημα επίκαιρο και εκκρεμές. Κι αυτό γιατί τα στοιχεία μειωμένης εφαρμογής του Ν 3304/2005 στα έντεκα χρόνια ισχύος του καταδεικνύουν ότι τα θύματα διακρίσεων συχνά από φόβο εκδικητικών ενεργειών του εργοδότη ή άλλου προσώπου που ευθύνεται για την εις βάρος τους διάκριση ή από άγνοια των δικαιωμάτων τους ή από έλλειψη οικονομικών μέσων ή και (συχνότερα) από όλες αυτές τις αιτίες, αποφεύγουν να προσφύγουν στα αρμόδια δικαστήρια ή τις αρμόδιες διοικητικές Αρχές.

Η ΕΕΔΑ επανέρχεται στη διαχρονική της επισήμανση ότι η όλη λειτουργία και αποτελεσματικότητα του νομοθετικού πλαισίου για την προστασία κατά των διακρίσεων

⁶¹ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 7, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησης του* (2010), σελ. 14, *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD)* (2015), σελ. 7.

εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από την ορθή διατύπωση της διάταξης αυτής, η οποία όμως στο μεγαλύτερό της μέρος παραμένει ίδια με αυτήν του άρθρου 13 του Ν 3304/2005⁶². Ωστόσο, η ΕΕΔΑ θεωρεί ως σημαντικό βήμα, για την αποτελεσματικότερη έννομη προστασία των θυμάτων διακρίσεων, τη διεύρυνση του κύκλου των νομικών προσώπων στα οποία παρέχεται δυνατότητα υπεράσπισης ενώπιον δικαστηρίων, διοικητικών Αρχών ή οργάνων κάθε θιγόμενου από την παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, που επιχειρείται από το νομοθέτη στο άρθρο 8, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ, καθώς σύμφωνα με το παρόν ΣχΝ το δικαίωμα εκπροσώπησης των θιγόμενων επεκτείνεται και σε «ενώσεις ή οργανώσεις συμπεριλαμβανόμενων των κοινωνικών εταίρων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων» με σκοπό τη διασφάλιση της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Ενθαρρύνει, δε, την ευρεία ερμηνεία της συγκεκριμένης διάταξης, ώστε να νομιμοποιείται να παρέμβει υπέρ του θιγόμενου προσώπου κάθε νομικό πρόσωπο, ένωση ή οργάνωση που έχει ως σκοπό την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου⁶³.

Επιπρόσθετα, όπως έχει αναλύσει λεπτομερώς η ΕΕΔΑ⁶⁴, για να εκπληρωθεί ο σκοπός της παρούσας διάταξης, δεν αρκεί να μπορούν τα νομικά αυτά πρόσωπα να ασκούν τα δικαιώματα του θιγόμενου ως εκπρόσωποί του, αλλά πρέπει να μπορούν να ενεργούν και στο δικό τους όνομα, με τη δικονομική ιδιότητα του «μη δικαιούχου διαδίκου». Έτσι ενεργούν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις βάσει του άρθρου 669 ΚΠολΔ, εκτός αν ο θιγόμενος εκφράσει ρητή αντίρρηση, χωρίς να αποκλείεται η εκ μέρους του ίδιου του θιγόμενου άσκηση των δικαιωμάτων του. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούν να ενθαρρυνθούν τα θύματα διακρίσεων να καταγγέλλουν τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, χωρίς να φοβούνται τα αντίποινα των εργοδοτών τους. Η ΕΕΔΑ είχε τονίσει επίσης ότι πρέπει να προβλεφθεί ρητά ότι το

⁶² Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 13.

⁶³ *Ibidem*. Βλ. επίσης ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 16-17 και *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 3.

⁶⁴ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 13, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 17-18, *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 4 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD)* (2015), σελ. 7.

δυσμενές για το θύμα της διάκρισης δεδικασμένο που τυχόν θα προκύψει από δίκη που διεξήγαγε το νομικό πρόσωπο δεν θα δεσμεύει το θύμα της διάκρισης⁶⁵.

Περαιτέρω, εκτός του ότι είναι αδόκιμο και αναποτελεσματικό να προβλέπεται ότι τα νομικά πρόσωπα θα ενεργούν ως εκπρόσωποι των θυμάτων διακρίσεων, οι προϋποθέσεις της άσκησης εκ μέρους των νομικών προσώπων των δικαιωμάτων που τους παρέχουν οι οδηγίες, όπως τις προβλέπει το άρθρο 8, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ (προηγούμενη συναίνεση του θύματος της διάκρισης με συμβολαιογραφικό έγγραφο ή ιδιωτικό έγγραφο που θα φέρει θεώρηση του γνησίου της υπογραφής) δεν συνάδουν με το σκοπό της συγκεκριμένης ρύθμισης που είναι η επίτευξη δικαστικής προστασίας του ατόμου που δεν προσφεύγει το ίδιο στα δικαστήρια φοβούμενο τις εκδικητικές ενέργειες των προσώπων που ευθύνονται για την εις βάρος του διάκριση, αποτελώντας έτσι ανασχετικό παράγοντα για την εφαρμογή της διάταξης. Οι διατάξεις των άρθρων 7, παρ. 2 και 9, παρ. 2, των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ αντίστοιχα απαιτούν, όπως προαναφέρθηκε, «έγκριση» του θύματος, που μπορεί να δοθεί εκ των υστέρων, και όχι «συναίνεσή» του, που πρέπει να δοθεί εκ των προτέρων. Είναι, επομένως, προφανές ότι οι διατυπώσεις που απαιτεί η διάταξη αυτή του ΣχΝ είναι υπερβολικές και ανασχετικές. Δημιουργείται, δε, ο κίνδυνος, έως ότου δοθεί η συναίνεση, να παρέλθει η προθεσμία για την προσφυγή σε δικαστήριο ή άλλη αρμόδια Αρχή. Ενδεικτικό παράδειγμα συνιστά η διάταξη του άρθρου 669 ΚΠολΔ, σύμφωνα με την οποία δεν απαιτείται προηγούμενη συναίνεση του θιγόμενου, αλλά δυνατότητά του να εκδηλώσει ρητά την αντίθεσή του στην αγωγή που άσκησε η συνδικαλιστική οργάνωση⁶⁶.

Κατόπιν όλων αυτών, συνοψίζοντας, η ΕΕΔΑ επανέρχεται στις παλαιότερες συστάσεις της και προτείνει την τροποποίηση της διάταξης του άρθρου 8, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ, βάσει των ακόλουθων αρχών:

⁶⁵ Βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 17, *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΑ)* (2013), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD)* (2015), σελ. 7.

⁶⁶ Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 13, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 4

(α) Για την αποτελεσματικότερη προάσπιση των δικαιωμάτων των θιγόμενων από την παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων, κρίνεται αναγκαίο να προβλεφθεί το δικαίωμα των νομικών προσώπων, ενώσεων ή οργανώσεων, συμπεριλαμβανόμενων των κοινωνικών εταιρών και των συνδικαλιστικών οργανώσεων στους σκοπούς των οποίων περιλαμβάνεται η προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ή η δράση σε τομείς που καλύπτει το παρόν ΣχΝ ή η προάσπιση των συμφερόντων ατόμων που καλύπτει το παρόν ΣχΝ:

- ο αφενός, να ασκούν υπέρ των θιγόμενων προσώπων τα δικαιώματα που απορρέουν από το παρόν ΣχΝ, υπό την προϋπόθεση ότι τα θιγόμενα πρόσωπα δεν θα έχουν ρητώς εκδηλώσει την αντίθεσή τους μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα,
- ο αφετέρου, να παρεμβαίνουν υπέρ διαδίκου, ο οποίος ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από το νόμο, σε οποιοδήποτε στάδιο της δίκης, και στην κατ' αναίρεση δίκη.

Υπογραμμίζεται, μάλιστα, ότι το εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο πρέπει να κοινοποιείται στο πρόσωπο του οποίου ασκούνται τα δικαιώματα, ενώ το θιγόμενο πρόσωπο θα πρέπει να έχει δικαίωμα παρέμβασης σε κάθε στάδιο της δίκης, και στην κατ' αναίρεση δίκη.

(β) Για τους ίδιους λόγους, θεωρείται κρίσιμη η πρόβλεψη της *ενέργειας του δεδουλευμένου από τη δίκη στην οποία το θιγόμενο πρόσωπο δεν μετείχε υπέρ αυτού και όχι εις βάρος του*.

(γ) Επίσης, προς το σκοπό της διασφάλισης του πλήρους διοικητικού ελέγχου των διοικητικών πράξεων που συνιστούν παράβαση των διατάξεων του παρόντος νομοθετικού πλαισίου (δηλαδή έλεγχο εντός των πλαισίων της Διοίκησης), η ΕΕΔΑ θεωρεί πολύ σημαντική την εισαγωγή στο άρθρο 8, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ ειδικής διάταξης που να ορίζει ρητά ότι χωρεί πάντα ενδικοφανής προσφυγή κατά διοικητικής πράξης που ενέχει διάκριση (η οποία προσφυγή, ασφαλώς, θα εξετάζει τόσο τη νομιμότητα της πράξης όσο και την ουσία της υπόθεσης και θα μπορεί να ακυρώσει, συνολικά ή εν μέρει, την πράξη ή να την τροποποιήσει). Αυτή η προσθήκη, την οποία η ΕΕΔΑ είχε προτείνει στην από 17.12.2003 απόφασή της⁶⁷, αλλά και αργότερα⁶⁸, είναι διαδικαστικά αναγκαία, καθώς, σύμφωνα με τη

⁶⁷ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 16-17.

⁶⁸ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 18-19 και *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 4.

διάταξη του άρθρου 25, παρ. 2, του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (εφεξής ΚΔΔιαδ) (στο οποίο παραπέμπει το άρθρο 8, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ), η αρμοδιότητα της εκάστοτε διοικητικής Αρχής να ελέγξει τη διοικητική πράξη περιοριζόμενη στον έλεγχο της νομιμότητάς της (ειδική διοικητική προσφυγή) ή επεκτεινόμενη και σε έλεγχο της ουσίας της (ενδικοφανής προσφυγή) εξαρτάται από την πρόβλεψη των σχετικών ειδικότερων διατάξεων. Με άλλα λόγια, αν δεν ορίζεται ρητά από τις διατάξεις του παρόντος ΣχΝ (όπως, άλλωστε, συμβαίνει με το μέχρι σήμερα ισχύον άρθρο 13, παρ. 1, του Ν 3304/2005), η διατύπωση ως έχει αφήνει ανοιχτό το ζήτημα της παροχής προστασίας έναντι παράνομης διοικητικής πράξης που ενέχει διάκριση, χωρίς να οριοθετεί την αρμοδιότητα της οικείας διοικητικής Αρχής που την έχει εκδώσει.

Επίσης, κατά τον ΚΔΔιαδ, τις διοικητικές προσφυγές και αναφορές μπορεί να ασκήσει μόνο το άμεσα θιγόμενο πρόσωπο. Η ΕΕΔΑ ζητά να προστεθεί στο νόμο διάταξη που να ορίζει ότι προσφυγή και αναφορά για παραβάσεις του νόμου αυτού μπορούν να ασκήσουν και τα νομικά πρόσωπα, ενώσεις και οργανώσεις που ορίζονται στο άρθρο 8, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ.

(δ) Τέλος, προς το σκοπό της διευκόλυνσης της πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, η ΕΕΔΑ προτείνει, ως μέτρο στήριξης των θιγόμενων προσώπων από την παραβίαση της νομοθεσίας για την ίση μεταχείριση και σε συμμόρφωση προς τις επιταγές του Συντάγματος, καθώς και του άρθρου 6, παρ. 1, της ΕΣΔΑ, την *κατάργηση των παραβόλων υπέρ του δημοσίου για τις υποθέσεις αντιπροσώπευσης των βλαπτόμενων προσώπων ενώπιον των δικαστηρίων από νομικά πρόσωπα, ενώσεις ή οργανώσεις.*

Επίσης, η ΕΕΔΑ σημειώνει ότι θα ήταν πρόσφορο για την αποτελεσματικότερη διασφάλιση της εφαρμογής του παρόντος ΣχΝ, σε περίπτωση υποβολής καταγγελίας στο Συνήγορο του Πολίτη για παράβαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης δυνάμει των διατάξεων του παρόντος ΣχΝ, να υπάρχει πρόβλεψη για την αναστολή της προβλεπόμενης προθεσμίας προσφυγής στη Δικαιοσύνη μέχρι την κοινοποίηση της οριστικής απάντησης στον ενδιαφερόμενο.

Άρθρο 9 (Άρθρο 8 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 10 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Βάρος απόδειξης

Η ΕΕΔΑ έχει και στο παρελθόν εκφράσει την ικανοποίησή της για την εφαρμογή του κανόνα περί μεταφοράς του βάρους απόδειξης ενώπιον όχι μόνον των δικαστηρίων, αλλά και κάθε άλλης αρμόδιας Αρχής, όπως απαιτεί η Οδηγία και έχει επανειλημμένως προταθεί

από την ΕΕΔΑ⁶⁹. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η ισχύς του κανόνα της μεταφοράς του βάρους απόδειξης δεν θα έπρεπε να περιορίζεται μόνο ενώπιον των δικαστηρίων και των αρμόδιων διοικητικών Αρχών, αλλά θα έπρεπε να επεκταθεί και στην περίπτωση των καταγγελιών ενώπιον των φορέων προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης⁷⁰. Ως εκ τούτου είναι κρίσιμη η αναδιατύπωση της παραγράφου 1 του άρθρου 9 ως εξής «[...] ενώπιον δικαστηρίου ή αρμόδιας διοικητικής ή άλλης Αρχής [...]».

Επίσης, η ΕΕΔΑ σημειώνει ότι η διάταξη του άρθρου 9 του παρόντος ΣχΝ μεταφέρει σχεδόν αυτούσια τη σχετική διάταξη των άρθρων 8 και 10 αντίστοιχα των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ. Όπως όμως έχει επαναλάβει και στο παρελθόν η ΕΕΔΑ, για την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή του κανόνα της μεταφοράς του βάρους της απόδειξης που εισάγουν οι Οδηγίες, είναι απαραίτητη η εισαγωγή των αναγκαίων τροποποιήσεων στους ΚΠολΔ, Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας (εφεξής ΚΔΔ), ΚΔΔιαδ, καθώς επίσης και στη νομοθεσία του Συμβουλίου της Επικρατείας (εφεξής ΣτΕ), δεδομένου ότι ο κανόνας των Οδηγιών αποτελεί εξαίρεση από το γενικό κανόνα που ισχύει στην πολιτική και διοικητική δίκη, σύμφωνα με τον οποίο το πρόσωπο που προσφεύγει στα δικαστήρια ή τις αρμόδιες διοικητικές Αρχές φέρει το βάρος επίκλησης και απόδειξης των γεγονότων στα οποία στηρίζει το αίτημά του (άρθρα 338 ΚΠολΔ και 145 ΚΔΔ)⁷¹. Εξάλλου, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, σύμφωνα με τη νομολογία ΔΕΕ, ορθή μεταφορά του περιεχομένου μίας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο είναι εκείνη που, μεταξύ άλλων, εξασφαλίζει την ένταξη των διατάξεών της στο εσωτερικό δίκαιο κατά τρόπο ώστε τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα με ευχέρεια να αντλούν τα προβλεπόμενα από την πράξη δικαιώματα⁷². Στην ίδια κατεύθυνση,

⁶⁹ Πράγματι, οι συστάσεις της ΕΕΔΑ είχαν εισακουστεί από το νομοθέτη, ο οποίος πέραν της επέκτασης του κανόνα της μεταφοράς του βάρους απόδειξης, είχε διορθώσει και τη λεκτική διατύπωση της σχετικής διάταξης. Βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 17, *Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας»* (2006), σελ. 21 και *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 5.

⁷⁰ Βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας»* (2006), σελ. 21.

⁷¹ Βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας»* (2006), σελ. 21.

⁷² Βλ. σχετικά ΔΕΚ, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* (C-361/88), *Συλλογή 1991*, σελ. I-2567, σκ. 15 και 245, κυρίως δε ΔΕΚ, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κ. Γαλλικής Δημοκρατίας*, (C-197/96), *Συλλογή 1997*, σελ. I-1489, στην οποία ορίζεται ότι «Οι διατάξεις μίας οδηγίας πρέπει να εφαρμόζονται μέσω κανόνων αναμφισβήτητης δεσμευτικότητας, με την απαιτούμενη ακρίβεια

το ΣτΕ, στο Πρακτικό Επεξεργασίας 348/2002 επί του Σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος (εφεξής ΠΔ) για την εφαρμογή της Οδηγίας 97/80/ΕΚ σχετικά με το βάρος της απόδειξης σε περιπτώσεις διακρίσεων λόγω φύλου, επεσήμανε ότι δεν αποτελεί ορθή εφαρμογή της Οδηγίας η επανάληψη των διατάξεών της στο ΠΔ, χωρίς τις αναγκαίες τροποποιήσεις του ΚΠολΔ και του ΚΔΔ. Εντούτοις, αυτό δεν έγινε, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σοβαρή ανασφάλεια δικαίου και να αναμένεται παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁷³.

Υπέρ της διαχρονικής παρατήρησης της ΕΕΔΑ σχετικά με την ανάγκη αποτελεσματικής ενίσχυσης του κανόνα της αντιστροφής του βάρους απόδειξης σε περιπτώσεις παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης συνηγορούν και οι διαπιστώσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, ο οποίος σε Ειδικές του Εκθέσεις για την *Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις* έχει επισημάνει τη δυσκολία της πρακτικής εφαρμογής της διάταξης περί αντιστροφής του βάρους απόδειξης σε διαδικασίες ενώπιόν του⁷⁴. Πράγματι, η έλλειψη εμπειρίας και η άγνοια των εφαρμοστών του δικαίου για την ύπαρξη της σχετικής διάταξης έχουν ως συνέπεια τη μη επίκλησή της στο ακροατήριο, καθώς επίσης και την απουσία σχετικής νομολογίας. Προς το σκοπό μάλιστα αυτό, ο Συνήγορος του Πολίτη έχει προτείνει στο Υπουργείο Δικαιοσύνης τη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων, σε συνεργασία με την Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών, προκειμένου να εξοικειωθούν οι δικαστές με το νέο δίκαιο της καταπολέμησης των διακρίσεων και να παραχθεί χρήσιμη νομολογία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της αντιστροφής του βάρους απόδειξης, ώστε να αρχίσει να εφαρμόζεται η σχετική διάταξη⁷⁵.

Επίσης, η ΕΕΔΑ θεωρεί αναγκαία μία ακόμη βελτίωση στην παράγραφο 1 του άρθρου 9, προκειμένου να ενσωματώνονται ορθά τα άρθρα 8 και 10 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ και της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ αντίστοιχα. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις διατάξεις περί βάρους απόδειξης των προαναφερθέντων Οδηγιών, σε περίπτωση μη τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης το βάρος απόδειξης ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας Αρχής

και σαφήνεια, ώστε να πληρούται η απαίτηση της ασφάλειας δικαίου η οποία επιβάλλει, στην περίπτωση όπου μία οδηγία σκοπεί στη γένεση δικαιωμάτων για τους ιδιώτες, να μπορούν οι δικαιούχοι να έχουν πλήρη γνώση των δικαιωμάτων τους» (σκ. 15). Βλ. έτσι και *supra*, σελ. 11.

⁷³ Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 17, Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και πρόωθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας» (2006), σελ. 21 και *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 14-15.

⁷⁴ Συνήγορος του Πολίτη, Κύκλος Ισότητας των Φύλων, *Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις*, Ειδική Έκθεση, Νοέμβριος 2009, σελ. 75; [Φύλο και εργασιακές σχέσεις](#), Ειδική έκθεση 2015 (άρθρο 25, παρ. 8, Ν 3896/2010), σελ. 122.

⁷⁵ *Ibidem*.

αντιστρέφεται και εναπόκειται στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Συνεπώς, σε συμφωνία με την αντίστοιχη διάταξη των Οδηγιών, τόσο το αντίδικο μέρος όσο και η εμπλεκόμενη διοικητική Αρχή οφείλουν να αποδείξουν ότι δεν συνέτρεξαν περιστάσεις που συνιστούν παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Για το λόγο αυτό, συνεπώς, στη φράση «η διοικητική Αρχή να θεμελιώσει», συστήνεται η αντικατάσταση του όρου «να θεμελιώσει» από τον όρο «να αποδείξει».

Άρθρο 10 (Άρθρο 9 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 11 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Προστασία έναντι αντιμέτρων

Στις διατάξεις του άρθρου 10 σχετικά με την προστασία έναντι αντιποίνων, η ΕΕΔΑ θεωρεί βαρύνουσας σημασίας για την ενίσχυση – και συμπλήρωση – της προστασίας των εργαζόμενων κατά τυχόν δυσμενούς μεταχείρισης ως αντίδρασης σε κάποια καταγγελία ή διαδικασία που στοχεύει στην πραγμάτωση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, την εισαγωγή της διάστασης της προστασίας των μαρτύρων κατά απόλυσης ή άλλης δυσμενούς μεταχείρισης που εκδηλώνεται ως αντίδραση του εργοδότη σε διαμαρτυρία του εργαζόμενου ή εκπροσώπου του. Προς το σκοπό αυτό, η ΕΕΔΑ προτείνει να ληφθεί υπόψη από το νομοθέτη η διατύπωση της διάταξης του άρθρου 14 του Ν 3896/2010 για την *Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις*⁷⁶, η οποία αντιμετωπίζει τη διάσταση αυτή σε ικανοποιητικό βαθμό, θεσπίζοντας ως αυτοτελή λόγο ακυρότητας της καταγγελίας της σχέσης εργασίας την περίπτωση δυσμενούς μεταχείρισης του εργοδότη ως αντίδραση, μεταξύ άλλων, σε μαρτυρία του εργαζόμενου⁷⁷.

Άρθρο 11 (Άρθρο 15 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, Άρθρο 17 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ) – Διοικητικές κυρώσεις

Προς το σκοπό της αποτελεσματικότερης εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η ΕΕΔΑ προτείνει τη συμπλήρωση του πλέγματος κυρώσεων που επαπειλούνται σε περίπτωση παραβίασης της αρχής, στο πρότυπο των διατάξεων του άρθρου 23, παρ. 3, Ν 3896/2010. Πιο συγκεκριμένα, συστήνεται η εισαγωγή δεύτερης παραγράφου στο άρθρο 11 του παρόντος ΣχΝ, η οποία θα επεκτείνει την εφαρμογή του άρθρου 107, παρ. 1, του Κώδικα

⁷⁶ ΦΕΚ 207/Α' /8.12.2010.

⁷⁷ Βλ. άρθρο 14 Ν 3896/2010, δυνάμει του οποίου «[α]παγορεύεται η καταγγελία ή η με οποιονδήποτε τρόπο λύση της σχέσεως εργασίας και της υπαλληλικής σχέσεως, καθώς και κάθε άλλη δυσμενής μεταχείριση: α) για λόγους φύλου ή οικογενειακής κατάστασης, β) όταν συνιστά εκδικητική συμπεριφορά του εργοδότη, λόγω μη ενδοτικότητας του εργαζομένου σε σεξουαλική ή άλλη παρενόχληση σε βάρος του, σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 2, γ) όταν γίνεται ως αντίδραση του εργοδότη, ή υπεύθυνου για επαγγελματική κατάρτιση, σε διαμαρτυρία, καταγγελία, μαρτυρία ή οποιαδήποτε άλλη ενέργεια προσώπου εργαζομένου επαγγελματικά καταρτιζόμενου, ή εκπροσώπου του, στο χώρο της επιχείρησης ή επαγγελματικής κατάρτισης, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρχής, η οποία είναι σχετική με την εφαρμογή του παρόντος νόμου».

Κατάστασης Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών Υπαλλήλων και Υπαλλήλων ΝΠΔΔ⁷⁸ περί πειθαρχικών παραπτώματων των δημοσίων υπαλλήλων και στις περιπτώσεις παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Παράλληλα και πέραν της αναγκαίας συμπλήρωσης των κυρώσεων που θα επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ο νομοθέτης θα κάνει με τον τρόπο αυτό την αρχή διαμόρφωσης ενός συνεκτικού πλαισίου κοινής αντιμετώπισης ορισμένων σημαντικών ζητημάτων που ανακύπτουν στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης και τα οποία χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής.

Άρθρο 12 – Συνεκτίμηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης

Η διάταξη του άρθρου 12 σχετικά με τη συνεκτίμηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ως άμεση απόρροια του οριζόντιου χαρακτήρα της αρχής της ίσης μεταχείρισης και της απαγόρευσης διακρίσεων (mainstreaming), θεωρείται θετική εξέλιξη για τη θεσμική θωράκιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς αναμένεται ότι θα συμβάλει ουσιαστικά στην εκτίμηση του εάν και σε ποιο βαθμό ένα νομοθετικό ή διοικητικό μέτρο ή μια πολιτική δράση ή πρόταση οδηγούν ή όχι σε πράξη ή/και αναπαράγουν ή όχι μια αντίληψη απαγορευμένης διάκρισης για τους λόγους που ρητά αναφέρονται στο παρόν ΣχΝ. Από το Προοίμιο, άλλωστε, της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ (ιδίως παρ. 8 και 22) προκύπτει σαφώς ότι τα Κράτη οφείλουν να προάγουν εντονότερα την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και την αλλαγή νοοτροπίας, με τη μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών, σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο⁷⁹. Στην κατεύθυνση μάλιστα αυτή, ένα βήμα πιο πέρα, η ΕΕΔΑ προτείνει την προσθήκη του όρου «και ενεργώς» αμέσως μετά τον όρο «ιδιαιτέρως» στη φράση «*λαμβάνεται ιδιαιτέρως υπόψη*», προκειμένου να εκφραστεί η απαίτηση πιο πρόσφορων και αποτελεσματικών μέτρων για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας, πράγμα που αποτελεί και συνταγματική επιταγή (άρθρο 4, παρ. 2, σε συνδυασμό με άρθρο 116, παρ. 2 εδ. β', του Συντάγματος)⁸⁰.

⁷⁸ Όπως κυρώθηκε με το Ν 3528/2007 σχετικά με την Κύρωση του Κώδικα Κατάστασης Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών Υπαλλήλων και Υπαλλήλων ΝΠΔΔ (ΦΕΚ 26/Α'9.2.2007).

⁷⁹ Πράγματι, το Προοίμιο της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ (παρ. 8) κάνει αναφορά στην ανακοίνωση της Επιτροπής της 18^{ης} Απριλίου 2012 με τίτλο «Στοχεύοντας σε μια ανάκαμψη με άφθονες θέσεις απασχόλησης» (δέσμη μέτρων για την απασχόληση), με την οποία η Επιτροπή εξήγγειλε την πρόθεσή της να υποβάλει νομοθετική πρόταση για τη στήριξη των μετακινούμενων εργαζομένων (ενημέρωση και συμβουλές) κατά την άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από τη ΣΛΕΕ και τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 492/2011 και ενθάρρυνε τα Κράτη μέλη να ενισχύσουν την ευαισθητοποίηση για τα δικαιώματα που απορρέουν από τη νομοθεσία της Ένωσης με σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων, την ισότητα των φύλων και την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων.

⁸⁰ Βλ. έτσι και ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του Σ/Ν "Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006"* (2010), σελ. 5-6.

Στο ίδιο πλαίσιο άλλωστε, η ΕΕΔΑ έχει επανειλημμένως επισημάνει την ανάγκη σύμπραξης τόσο των ευρωπαϊκών θεσμών και των Κρατών μελών της ΕΕ, όσο και των οργάνων της ελληνικής Πολιτείας στη διαμόρφωση μόνιμου μηχανισμού αξιολόγησης και αποτίμησης των επιπτώσεων των μέτρων λιτότητας, όχι μόνο ως προς την απόλαυση, αλλά και ως προς την πρόσβαση στα δικαιώματα του ανθρώπου όλων των προσώπων που διαβιούν στο έδαφος της ΕΕ (*Human Rights Impact Assessment*), προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης της ρυθμιστικής βαρύτητας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής, της διαρκούς στάθμισης των συνεπειών των δημοσιονομικών μέτρων στην κοινωνική προστασία και ασφάλεια και της δέσμευσης για την προστασία της κοινωνικής συνοχής, τα οποία οι ευρωπαϊκοί θεσμοί και τα Κράτη μέλη της ΕΕ, χωριστά και από κοινού, έχουν υποχρέωση να εγγυώνται⁸¹.

Υπό το φως των ανωτέρω παρατηρήσεων, συνεπώς, και δεδομένης της συνάφειας μεταξύ της αποτίμησης των επιπτώσεων στα δικαιώματα του ανθρώπου και της συνεκτίμησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, εύλογα προκύπτουν πιο τεχνικά ερωτήματα που αφορούν ειδικότερα στην εφαρμογή του περιεχόμενου της παρούσας διάταξης (όπως, για παράδειγμα, ποιος θα αναλάβει το έργο αυτό της συνεκτίμησης, στο πλαίσιο ποιας διαδικασίας κ.ά.). Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα έπρεπε να παρασχεθούν και διευκρινιστούν στο παρόν νομοθετικό κείμενο, ώστε οι διατάξεις του να μη μείνουν γράμμα κενό περιεχομένου. Ταυτόχρονα, προτείνεται η ενσωμάτωση αντίστοιχης διάταξης και στο Ν 3896/2010 για την *Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις*.

Άρθρο 13 (Άρθρα 11 και 12 Οδηγίας 2000/43/EK, 2000/43/EK, Άρθρα 13 και 14 Οδηγίας 2000/78/EK και Άρθρο 5 Οδηγίας 2014/54/ΕΕ) – Κοινωνικός διάλογος

Το πρόταγμα που συχνά διακινείται από τη νομική θεωρία και τη διοικητική επιστήμη όσον αφορά την οργάνωση του Κράτους μέσα στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, είναι ότι οι θεσμοί της τελευταίας ευνοούν, αν δεν επιβάλλουν, την εγκαθίδρυση στους κόλπους όλων των Κρατών μελών νέων μηχανισμών επεξεργασίας του δικαίου, ικανούς να επιτελούν μία ρύθμιση αποτελεσματική, η οποία θα νομιμοποιείται βάσει των αξιολογικών στόχων που επιβάλλονται από το δημοκρατικό πολίτευμα και τη στενά συνδεδεμένη με αυτό προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσώπων. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, υπάρχει η βεβαιότητα ότι κανονιστικές παρεμβάσεις της ΕΕ σε έναν τομέα, στο βαθμό που

⁸¹ Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Δήλωση για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου* (2015).

ενεργοποιούν διαδικασίες λήψης αποφάσεων ρυθμιστικού χαρακτήρα στα Κράτη μέλη, χάρη στους μηχανισμούς αυτούς δεν χρειάζεται να συμπληρώνονται κάθε τόσο με νέες μεταβιβάσεις εθνικών αρμοδιοτήτων στην ΕΕ, από τη στιγμή που οι ως άνω εθνικές αποφασιστικές διαδικασίες λειτουργούν εναρμονισμένα⁸².

Η επέκταση των κανονιστικών αρμοδιοτήτων της ΕΕ στο πεδίο της κοινωνικής αναδιανομής είναι δηλωτική όλης αυτής της διεργασίας: το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο δημιουργεί και νομιμοποιεί την ανάγκη τροποποίησης των εθνικών μηχανισμών κοινωνικής ρύθμισης, που εκδηλώνεται με τη δημιουργία νέων μηχανισμών επεξεργασίας-εφαρμογής του δικαίου, οι οποίοι εντάσσονται στη διαδικασία αναζήτησης μίας δημόσιας απόφασης και βελτιώνουν και αυξάνουν την κοινωνική αποδοχή της απόφασης που τελικά θα ληφθεί⁸³.

Δύο είναι τα κύρια μέσα που το δίκαιο της ΕΕ προτείνει στα Κράτη μέλη στο πεδίο της εγκαθίδρυσης νέων διαδικασιών κοινωνικής ρύθμισης. Από τη μία πλευρά, ο αγγλοσαξονικής έμπνευσης θεσμός του κοινωνικού διαλόγου και της διαβούλευσης, ο οποίος αποτελεί ένα πλαίσιο «διαδραστικής» αναζήτησης του βέλτιστου περιεχομένου της ρύθμισης μέσω της υποβολής των λύσεων που προτείνονται σε δημόσιο διάλογο, μέσω της θεσμικής κατοχύρωσης της παρέμβασης των ενδιαφερομένων και της υποχρέωσης, αφενός, τα πορίσματα του διαλόγου να ενσωματώνονται στα ληφθέντα μέτρα και, αφετέρου, να αξιολογείται σε συνεχή βάση η ποιότητα των μέτρων αυτών. Από την άλλη πλευρά, προτείνεται η εκχώρηση σε δομές λιγότερο δυσκίνητες και περισσότερο ευαίσθητες από την κλασική δημόσια διοίκηση της φροντίδας ρύθμισης ορισμένων κοινωνικών ζητημάτων.

Στις Οδηγίες 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2014/54/ΕΕ για την ίση μεταχείριση προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων αντίστοιχα, συναντάμε αναλλοίωτη τη συνύπαρξη των δύο αυτών θεσμικών μέσων κοινωνικής ρύθμισης, που επιβάλλεται στα Κράτη μέλη να την υιοθετήσουν (άρθρα 11, 12 και 13 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, άρθρα 13 και 14 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και άρθρο 5 της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ). Είναι γεγονός ότι οι Οδηγίες δεν επιβάλλουν στα Κράτη μέλη να είναι ένα και μοναδικό το θεσμικό όργανο που θα επιφορτιστεί και με τα δύο μέσα κοινωνικής ρύθμισης στο πεδίο της ίσης μεταχείρισης. Εξάλλου, η παραδοχή από το δίκαιο της ΕΕ του προβαδίσματος του τρόπου οργάνωσης της

⁸² Βλ. σχετικά P. Coppens, J. Lenoble, «Les enjeux d'une question: théorie du droit et de l'Etat, théorie de la norme et procéduralisation contextuelle», στο P. Coppens - J. Lenoble (dir.), *Démocratie et procéduralisation du droit*, Bruylant, Bruxelles 2000, σελ. 4 ; O. de Schutter, «La procéduralisation du droit européen-Propositions institutionnelles», *Démocratie et procéduralisation du droit*, *op.cit.*, σελ. 315-316.

⁸³ Βλ. E. Szyszczak, "The New Paradigm for Social Policy: a Virtuous Circle?", *Common Market Law Review*, 2001 (38), σελ. 1129; L. Azoulay, "The Court of Justice and the Community's Administrative Governance", *European Law Journal*, 2001 (7), σελ. 434.

κρατικής εξουσίας είναι προφανής: για παράδειγμα, στο άρθρο 11 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ προτάσσεται της θέσπισης της υποχρέωσης του Κράτους να ενισχύσει τον κοινωνικό διάλογο η υπόμνηση της πρωταρχίας των «εθνικών παραδόσεων και πρακτικών», όπως και το άρθρο 12 παραπέμπει στο «εθνικό δίκαιο και [την εθνική] πρακτική» προκειμένου να κριθεί η «καταλληλότητα» των ΜΚΟ που θα διεξάγουν διάλογο με τις κρατικές Αρχές. Από την άλλη όμως πλευρά, διάχυτο είναι και στα τρία άρθρα της ίδιας Οδηγίας το στοιχείο της κοινωνικής ρύθμισης που τα Κράτη μέλη υποχρεώνονται να πραγματώσουν: στην παράγραφο 1 του άρθρου 11 τα κατάλληλα μέτρα οφείλουν να «προωθούν» την ίση μεταχείριση (με συμπερίληψη «της παρακολούθησης των πρακτικών στον εργασιακό χώρο, των συλλογικών συμβάσεων, των κωδίκων δεοντολογίας, της έρευνας ή της ανταλλαγής εμπειριών και ορθών πρακτικών»). Στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου η «προώθηση» δίνει πρόσκαιρα τη θέση της στην «ενθάρρυνση» (των κοινωνικών εταίρων, να συνάπτουν συμφωνίες για τη θέσπιση κανόνων κατά των διακρίσεων), αλλά ανακτά το ρόλο της στο πλαίσιο του διαλόγου με τις ΜΚΟ (άρθρο 12) και αναδεικνύεται, στο άρθρο 13, σε πεδίο δράσης ξεχωριστού δημόσιου φορέα δράσης, που κατά τη διεκπεραίωσή της οφείλει να περιβάλλεται με ένα νέο, καθοριστικό για τη ρυθμιστική λειτουργία του φορέα, στοιχείο: την «ανεξαρτησία» του.

Ειδικότερα, ως προς τις επιμέρους διατάξεις του άρθρου 13 για τον κοινωνικό διάλογο, η ΕΕΔΑ διατυπώνει τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

Παράγραφος 1: Η ΕΕΔΑ επιδοκιμάζει ως θετικό βήμα προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης και συντονισμένης καταπολέμησης των διακρίσεων στην Ελλάδα την εισαγωγή στο άρθρο 13 ξεχωριστής παραγράφου με σκοπό την ολοκλήρωση του θεσμικού πλαισίου για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και τη διασφάλιση του κοινωνικού διαλόγου⁸⁴.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 18 του Ν 3304/2005, η αποστολή της ενίσχυσης της συνεργασίας και του διαλόγου με αντιπροσωπευτικές οργανώσεις και άλλες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (εφεξής ΜΚΟ), σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο, για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης έχει ανατεθεί στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (εφεξής ΟΚΕ). Το άρθρο 13 του παρόντος ΣχΝ έρχεται να συμπληρώσει τις διατάξεις αυτές σχετικά με τον κοινωνικό διάλογο, ορίζοντας ρητά στην πρώτη του παράγραφο ότι «[τ]ο Κράτος ενθαρρύνει το διάλογο μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, καθώς και το διάλογο με τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες έχουν ως καταστατικό σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων για λόγους λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής

⁸⁴ Σε ό,τι αφορά στο θεσμό του κοινωνικού διαλόγου, βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 20επ.

καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, με στόχο την προαγωγή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης στο πλαίσιο των σκοπών του παρόντος νόμου». Η ΕΕΔΑ καλωσορίζει τη διεύρυνση του κύκλου των εμπλεκόμενων οργανώσεων πέραν των οργανώσεων-μελών της ΟΚΕ ως σημαντικό θετικό βήμα στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των κοινωνικών διακρίσεων. Παράλληλα και με τις παρατηρήσεις της για το θεσμικό τριμερή κοινωνικό διάλογο⁸⁵, διατυπώνει στο σημείο αυτό και τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

Τέλος, σε ό,τι αφορά στη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 13, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ, η ΕΕΔΑ σημειώνει ότι στη φράση «καταπολέμηση των διακρίσεων για λόγους λόγω φυλής» εκ παραδρομής αναφέρονται οι λέξεις «για λόγους» που πρέπει να απαλειφθούν. Η ίδια διόρθωση συστήνεται και στη διατύπωση της διάταξης του άρθρου 13, παρ. 2α, του παρόντος ΣχΝ («α. Διασφαλίζει το διάλογο με αντιπροσωπευτικές οργανώσεις και με μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες έχουν ως καταστατικό σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων για λόγους φυλής [...]»).

Παράγραφος 2: Σε ό,τι αφορά στην ανάθεση του έργου του κοινωνικού διαλόγου για τη γενική πολιτική της Χώρας και ειδικότερα για θέματα κοινωνικής πολιτικής και της συνεργασίας με ΜΚΟ στην ΟΚΕ, στο πλαίσιο της κατά το άρθρο 82, παρ. 3, του Συντάγματος, αποστολής της, η ΕΕΔΑ διαπιστώνει ότι η διατύπωση της συγκεκριμένης διάταξης επιδέχεται βελτίωσης. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι η ΟΚΕ δεν μπορεί να ενθαρρύνει τον διάλογο με τις οργανώσεις μέλη της, αλλά ΜΕΤΑΞΥ των οργανώσεων που μετέχουν στη σύνθεσή της. Επιπρόσθετα, στο πλαίσιο της αποστολής της, βασική της επιδίωξη πρέπει να είναι και η ενθάρρυνση και διασφάλιση του διαλόγου της Πολιτείας με τις οργανώσεις-μέλη της, καθώς μόνο έτσι θα επιτευχθεί η άμβλυνση των διαφορετικών ιδεολογικών και πολιτικών απόψεων και η ανάδειξη, μέσω της παράθεσης των διαφορετικών επιχειρημάτων και προτάσεων, της κοινής κοινωνικής συνισταμένης, εφόσον υπάρχει ή είναι δυνατόν να διαμορφωθεί.

Η ΕΕΔΑ δράττεται μάλιστα της ευκαιρίας για να παρατηρήσει ότι, παρότι δυνάμει του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου η ΟΚΕ μεταξύ των αρμοδιοτήτων της οφείλει να συντάσσει ετήσια έκθεση στην οποία θα καταγράφει την πρόοδο της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, με ιδιαίτερη αναφορά στους χώρους εργασίας (άρθρο 18, εδ. α', του Ν 3304/2005), η άσκηση της αρμοδιότητας αυτής φαίνεται να σταματάει στο έτος 2011, οπότε

⁸⁵ Βλ. *infra*, σελ. 32 επ.

και προκύπτει από την ιστοσελίδα της ΟΚΕ ότι εγκρίθηκε η Ετήσια Έκθεση για τα Έτη 2010-2011⁸⁶. Έκτοτε, δεν παρατηρείται καμία σχετική δραστηριότητα ή τουλάχιστον δεν προκύπτει από την ιστοσελίδα της Επιτροπής ότι υλοποιούνται οι νομοθετικά ανατεθειμένες αρμοδιότητές της, και ιδίως η σύνταξη ετήσιας έκθεσης για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Τέλος, προς το σκοπό της ενθάρρυνσης και προαγωγής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, προτείνεται η προσθήκη και τρίτης παραγράφου στο άρθρο 13 σχετικά με τον κοινωνικό διάλογο, κατά το πρότυπο του άρθρου 29, παρ. 3, του Ν 3896/2010⁸⁷, οι διατάξεις του οποίου προβλέπουν την υποχρέωση της Πολιτείας να λαμβάνει ιδιαιτέρως υπόψη την αρχή της ίσης μεταχείρισης κατά τη σύνταξη και εφαρμογή κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων ή πράξεων, καθώς και κάθε μορφής προγραμμάτων για την εργασία, την απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση. Κατά τον τρόπο αυτό, αναμένεται ότι θα ενθαρρυνθούν ακόμη περισσότερο αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο (proactive legislation) και τις πολιτικές στη Χώρα, θεσπίζοντας ένα πλέγμα διατάξεων που εξασφαλίζουν την αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Άρθρο 14 (Άρθρο 13 Οδηγίας 2000/43/ΕΚ και Άρθρο 4 Οδηγίας 2014/54/ΕΕ) – Φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης

Παράγραφος 1: Λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη αποτελεσματικότερης προώθησης και εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, η ΕΕΔΑ εκφράζει την ικανοποίησή της για την εναπόθεση του κέντρου βάρους της παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης και της καταπολέμησης των διακρίσεων στην Ανεξάρτητη Αρχή που κατεξοχήν συμπαρίσταται τον πολίτη για την άσκηση των δικαιωμάτων του και εκπροσωπεί αυτό που εύστοχα αποκαλείται «πολιτισμός εξυπηρέτησης του πολίτη», το Συνήγορο του Πολίτη, όπως άλλωστε έχει και η ίδια επανειλημμένως συστήσει⁸⁸.

⁸⁶ ΟΚΕ, *Ετήσια Έκθεση Έτους 2010-2011 για την Εφαρμογή της Ίσης Μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού (Άρθρο 18 του Ν 3304/2005)*.

⁸⁷ Το οποίο ορίζει ότι «[κ]ατά τη σύνταξη και εφαρμογή κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων ή πράξεων, καθώς και κάθε μορφής προγραμμάτων για την εργασία, την απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση, πρέπει να λαμβάνεται ιδιαιτέρως υπόψη η αρχή των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών».

⁸⁸ ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας»* (2006), σελ. 20, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του*

Στην κατεύθυνση αυτή, η ΕΕΔΑ καλωσορίζει, επίσης, ως θετική εξέλιξη για τη συμπλήρωση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων, τον επαναπροσδιορισμό των αρμοδιοτήτων του Συνηγόρου του Πολίτη, ο οποίος αναλαμβάνει το σύνολο των αρμοδιοτήτων παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ενιαία για το δημόσιο, τον ευρύτερο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα.

Όπως άλλωστε είχε τονίσει και στο παρελθόν η ΕΕΔΑ, ο κατακερματισμός των αρμοδιοτήτων παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ των διαφόρων οργάνων που ορίζονται ως φορείς προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης έως και σήμερα με το Ν 3304/2005 – όπως του ΣΕΠΕ, της Επιτροπής Ίσης Μεταχείρισης, της Υπηρεσίας Ίσης Μεταχείρισης του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της ΟΚΕ – αποδεικνύεται ότι δεν έχει συμβάλει τελικά στην παρακολούθηση, την αποτελεσματική αντιμετώπιση των διακρίσεων και την ουσιαστική προώθηση και εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Εξάλλου, στην πλειονότητά τους τα προαναφερθέντα όργανα φαίνεται να μην ανταποκρίνονται στο ρόλο τους ως φορείς προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, καθώς είτε δεν έχουν λειτουργήσει (πχ η Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης), είτε δεν ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις παρακολούθησης του πεδίου (πχ όπως χαρακτηριστικά παρατηρείται το ΣΕΠΕ δεν συντάσσει ειδική έκθεση σχετικά με την εφαρμογή και την προώθηση της ίσης μεταχείρισης στον ιδιωτικό τομέα στο πεδίο εργασίας και απασχόλησης⁸⁹).

Παρόλα αυτά, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι, για λόγους νομικής σαφήνειας και επιστημονικής ακρίβειας, είναι αναγκαία η συμπλήρωση του τίτλου του άρθρου 14, ώστε να καθίσταται σαφές ήδη από τον τίτλο του συγκεκριμένου άρθρου ότι η αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη περιλαμβάνει όχι μόνο την προώθηση αλλά και την παρακολούθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, όπως άλλωστε ορίζεται ρητά στο άρθρο 14, παρ. 1 του παρόντος ΣχΝ. Αυτή η διατύπωση έχει μάλιστα υιοθετηθεί και από το Ν 3896/2010, ο οποίος στο άρθρο 25 αναφέρεται ρητώς στο Συνήγορο του Πολίτη ως Φορέα

(2010), σελ. 26 επ., *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), σελ. 17 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD)* (2015), σελ. 7.

⁸⁹ Όπως συγκεκριμένα επισημαίνεται στις ετήσιες εκθέσεις της ΟΚΕ για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, βλ. ΟΚΕ, *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης: Ετήσιες Εκθέσεις ετών 2005-2009*. Βλ. έτσι και Χρ. Αγγέλη, Ο. Επιτροπάκη, *Η συμβολή του κοινωνικού διαλόγου στη μείωση του χάσματος αμοιβών λόγω φύλου. Μέρος Α΄ Η συμβολή του κοινωνικού διαλόγου στη μείωση του χάσματος αμοιβών λόγω φύλου στην Ελλάδα*, Νοέμβριος 2015, σελ. 34 επ. Η παρούσα μελέτη ανατέθηκε από το ΙΝΕ ΓΣΕΕ στο πλαίσιο υλοποίησης του Υποέργου 4 *Ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου με στόχο την καταπολέμηση των απαγορευμένων από το νόμο διακρίσεων στην αγορά εργασίας*, το οποίο αποτελεί διακριτή δράση του Έργου *Κοινές Δράσεις των εθνικών κοινωνικών εταίρων για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και της ενδυνάμωσης της αποτελεσματικής τους συμμετοχής στον κοινωνικό διάλογο*.

παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών. Δεδομένης της διαφοροποίησης τόσο της αποστολής όσο και των αρμοδιοτήτων τους, είναι σημαντικό να υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ των φορέων παρακολούθησης, των φορέων προώθησης και των φορέων που επιφορτίζονται και με τις δύο αρμοδιότητες.

Ειδικότερα, για το σχεδιασμό των συστάσεων της σχετικά με τη συμπλήρωση του θεσμικού συστήματος προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η ΕΕΔΑ έλαβε υπόψη της:

- ο τη θεσμική δομή προώθησης της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που εγκαθίδρυσαν ο Ν 3488/2006 για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και ανέλιξη, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας και άλλες συναφείς διατάξεις*⁹⁰ και ο Ν 3769/2009 για την *Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις*⁹¹,
- ο την πρώτη Ειδική Έκθεσή του ως φορέα προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης (2005), στην οποία ο Συνήγορος του Πολίτη είχε επισημάνει τα προβλήματα επαρκούς εναρμόνισης που δημιουργούσε η ανάθεση μέρους της αρμοδιότητας αυτής σε φορείς που δεν πληρούσαν το κριτήριο της ανεξαρτησίας (ΣΕΠΕ, Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων)⁹²,
- ο τις ετήσιες εκθέσεις της ΟΚΕ, όπου διαπιστώνεται η απουσία στοιχείων που αφορούν στη διερεύνηση ατομικών υποθέσεων και η εν γένει πλημμελής άσκηση των οικείων αρμοδιοτήτων, ιδίως σε ζητήματα προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης⁹³,
- ο τις διατάξεις των σχετικών Οδηγιών (2000/43/ΕΚ και 2014/54/ΕΕ), από τις οποίες συνάγεται σαφώς ότι οι αρμοδιότητες αυτές πρέπει να ανατίθενται σε φορέα με αντικείμενο την προάσπιση των δικαιωμάτων και με εχέγγυα παροχής συνδρομής στα θύματα διακρίσεων, διενέργειας ερευνών και δημοσίευσης ανεξάρτητων εκθέσεων,
- ο τη διαδικασία ελέγχου που κινήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά της Ελλάδας για πιθανή παραβίαση της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ⁹⁴,

⁹⁰ ΦΕΚ 191/Α/11.9.2006.

⁹¹ ΦΕΚ 105/Α/1.7.2009.

⁹² Συνήγορος του Πολίτη, *Ο Συνήγορος του Πολίτη Φορέας Προώθησης της Αρχής της Ίσης Μεταχείρισης*, Ειδική Ετήσια Έκθεση για την Ίση Μεταχείριση 2005, σελ. 3.

⁹³ ΟΚΕ, *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης*: Ετήσιες Εκθέσεις ετών 2005-2009.

⁹⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Απόφαση αριθ. 2005/2356*, 18 Σεπτεμβρίου 2008. Βλ. επίσης FRA, *Annual Report 2009*, σελ. 19.

- ο τις Αρχές των Παρισίων⁹⁵, τις οποίες μάλιστα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεκτιμά⁹⁶, δυνάμει των οποίων απαιτούνται συνταγματικά ή νομοθετικά κατοχυρωμένη ανεξαρτησία, αυτονομία έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, ευρεία νομιμοποίηση, εκτενές πεδίο αρμοδιοτήτων, αποτελεσματική ισχύς για την διεξαγωγή ερευνών και επαρκείς πόροι,
- ο καθώς επίσης και τις επανειλημμένες επικρίσεις, σε βάρος της εθνικής νομοθετικής επιλογής για διασπορά των σχετικών αρμοδιοτήτων, από διεθνή όργανα με αντικείμενο την καταπολέμηση των διακρίσεων, όπως η Επιτροπή του ΟΗΕ για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD) στις καταληκτικές της παρατηρήσεις μετά την 75^η σύνοδό της (2009)⁹⁷ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) σε αλληπάλληλες εκθέσεις της για την Ελλάδα (2009, 2015)⁹⁸.

Στη βάση των ανωτέρω επισημάνσεων, η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι η ανάληψη από το Συνήγορο του Πολίτη του συνόλου της ειδικής αυτής αρμοδιότητας τόσο για το δημόσιο όσο και για τον ιδιωτικό τομέα συνιστά πολύ θετικό βήμα προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικής καταπολέμησης των διακρίσεων. Υπενθυμίζεται, άλλωστε, ότι ο Ν 3488/2006⁹⁹ και ο Ν 3896/2010¹⁰⁰ έχουν ήδη αναθέσει στο Συνήγορο του Πολίτη την αρμοδιότητα παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης των φύλων στην απασχόληση και την εργασία, σε συνεργασία με τις οικείες Επιθεωρήσεις Εργασίας.

Η ΕΕΔΑ επιθυμεί στο σημείο αυτό να εκφράσει τον έντονο προβληματισμό της, επισημαίνοντας ότι η θέση του Βοηθού Συνηγόρου του Πολίτη για θέματα Ισότητας των φύλων – ενός τομέα δραστηριότητας καίριας σημασίας για την αντιμετώπιση των διακρίσεων λόγω φύλου και την προώθηση της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών και πρόσβασης στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και αγαθά και υπηρεσίες – δεν έχει στελεχωθεί από το 2009.

⁹⁵ *Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)*, Adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993.

⁹⁶ *Πρόταση Οδηγίας του Συμβουλίου για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης των προσώπων ανεξαρτήτως θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*, 2.7.2008, COM(2008) 426, 2008/0140 (CNS), παρ. 28.

⁹⁷ UN, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Concluding Observations: Greece*, CERD/C/GRC/CO/16-19, 14.9.2009, παρ. 18.

⁹⁸ Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, *Έκθεση για την Ελλάδα (τέταρτος κύκλος επιτήρησης)*, 2 Απριλίου 2009, CRI(2009)31, παρ. 28 επ. και *Έκθεση για την Ελλάδα (πέμπτος κύκλος επιτήρησης)*, 10 Δεκεμβρίου 2014, CRI(2015)1, παρ. 31 και 33.

⁹⁹ Βλ. πιο πάνω, σελ. 42.

¹⁰⁰ Ν 3896/2010 για την Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις (ΦΕΚ 207/Α'8.12.2010).

Υπό το φως μάλιστα των ανωτέρω παρατηρήσεων και σε συνδυασμό, αφενός, με το άρθρο 18, παρ. 2, του παρόντος ΣχΝ, που τροποποιεί το άρθρο 1, παρ. 2 εδ. α΄, του Ν 3094/2003¹⁰¹ αναφορικά με την αποστολή του Συνηγόρου του Πολίτη, αφετέρου, με το άρθρο 25 του Ν 3896/2010 βάσει του οποίου οι αρμοδιότητες παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών έχουν ανατεθεί στο Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη για θέματα Ισότητας των Φύλων, θα μπορούσε ενδεχομένως για λόγους συνοχής το σύνολο των αρμοδιοτήτων που ανατίθενται στο Συνήγορο του Πολίτη ως φορέα παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης να αναληφθεί από το Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη για θέματα Ισότητας των Φύλων.

Επιπλέον, η ΕΕΔΑ παρατηρεί με απογοήτευση ότι δεν έχει ληφθεί υπόψη η σύστασή της για ανάθεση αρμοδιοτήτων αναφορικά με την αρχή της ίσης μεταχείρισης στο πεδίο της πρόσβασης, διάθεσης και παροχής αγαθών και υπηρεσιών στην Ανεξάρτητη Αρχή του Συνηγόρου του Καταναλωτή¹⁰².

Η συγκεκριμένη ρύθμιση προτείνεται για λόγους τόσο ουσιαστικούς, όσο και νομοθετικής συνέχειας:

ο για λόγους συστηματικούς και ουσιαστικούς, δεδομένου ότι την αρμοδιότητα για την εξέταση καταγγελιών, τη διενέργεια προσπάθειας συμφιλίωσης, τη σύνταξη και υποβολή πορισμάτων και συστάσεων σε περίπτωση αποτυχίας της συμφιλιωτικής δράσης, καθώς και την πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα που τους αφορούν ως καταναλωτές-αποδέκτες των προϊόντων και υπηρεσιών που διατίθενται στην αγορά για συναλλακτικούς σκοπούς έχει, εκ του ιδρυτικού του νόμου¹⁰³ και κατά το ευρωπαϊκό Δίκαιο¹⁰⁴, ο Συνήγορος του Καταναλωτή, ως Ανεξάρτητη Αρχή και αναγνωρισμένος φορέας εναλλακτικής (εξωδικαστικής) επίλυσης των διαφορών μεταξύ καταναλωτών και προμηθευτών. Εξάλλου, δεδομένου ότι ρητώς παρέχεται από τον ενωσιακό νομοθέτη η δυνατότητα στα Κράτη-μέλη να ορίζουν περισσότερους από έναν φορείς για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην

¹⁰¹ Ν 3896/2010 για το Συνήγορο του Πολίτη και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ 10/Α΄/22.1.2003).

¹⁰² Βλ. ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 29.

¹⁰³ Ν 3297/2004 σχετικά με το Συνήγορο του Καταναλωτή – Ρύθμιση θεμάτων Υπουργείο Ανάπτυξης και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ 259/Α΄/23.12.2004).

¹⁰⁴ Βλ. ΚΥΑ 70330/2015 αναφορικά με τις Ρυθμίσεις σχετικά με προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας, σε συμμόρφωση με την Οδηγία 2013/11/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για την εναλλακτική επίλυση καταναλωτικών διαφορών και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 και της οδηγίας 2009/22/ΕΚ (οδηγία ΕΕΚΔ) και την λήψη συμπληρωματικών εθνικών μέτρων εφαρμογής του Κανονισμού 524/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 2013 για την ηλεκτρονική επίλυση καταναλωτικών διαφορών (ΦΕΚ 1421/Β΄/9.7.2015).

προβλέπεται η όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη και πλήρης προστασίας και εποπτεία της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

ο για λόγους νομοθετικής συνέχειας, δεδομένου ότι ανάλογος επιμερισμός ανάμεσα στις δύο Ανεξάρτητες Αρχές, με βάση τις κατά περίπτωση αρμοδιότητές τους, κρίθηκε σκόπιμο να θεσμοθετηθεί με το άρθρο 11 του Ν 3769/2009¹⁰⁵, κατ' εφαρμογή του άρθρου 12 της Οδηγίας 2004/113/ΕΚ, με το οποίο ανατέθηκε η αρμοδιότητα της παρακολούθησης και προώθησης της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, αφενός, στο Συνήγορο του Καταναλωτή για την πρόσβαση σε προϊόντα και υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα, αφετέρου, στο Συνήγορο του Πολίτη για την πρόσβαση σε προϊόντα και υπηρεσίες του δημόσιου τομέα.

Παράγραφος 2: Η ΕΕΔΑ εκφράζει επίσης την ικανοποίησή της για την ενίσχυση του ανθρώπινου δυναμικού του Συνηγόρου του Πολίτη, με υψηλής εξειδίκευσης διοικητικό και επιστημονικό προσωπικό, όπως άλλωστε το είχε προτείνει ήδη από το 2010¹⁰⁶, θεωρώντας ότι η κεντρική σημασία και το εύρος των αρμοδιοτήτων που ανατίθενται στο Συνήγορο του Πολίτη ως φορέα προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης προϋποθέτει την εξασφάλιση υπέρ της Ανεξάρτητης Αρχής των απαραίτητων υλικών μέσων και πόρων για την απρόσκοπτη άσκηση των νέων αρμοδιοτήτων της.

Με την ευκαιρία αυτή, η αναγνώριση από το νομοθέτη της ανάγκης επαρκούς στελέχωσης του Συνηγόρου του Πολίτη ώστε να ανταποκριθεί στο έργο του επικροτείται από την ΕΕΔΑ ως ένδειξη έμπρακτης μέριμνας, η οποία είναι εξίσου αναγκαία και απαραίτητη και για την ίδια την ΕΕΔΑ στο πλαίσιο της έκτασης της αποστολής της¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Βλ. πιο πάνω, σελ. 42.

¹⁰⁶ Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 32.

¹⁰⁷ Σύμφωνα άλλωστε και με τις Συστάσεις διεθνών ελεγκτικών οργάνων για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Βλ. έτσι ΟΗCHR, *End of Mission Statement of the Independent Expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights, Human rights pose limits to adjustment - Debt relief for inclusive growth in Greece*, Juan Pablo Bohoslavsky, Athens, 8 December 2015, όπου τονίζεται από τον Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμονα του ΟΗΕ ότι «μέσω των συστάσεών της η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα το Ανθρώπου έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη στήριξη των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Συνεπώς είναι σημαντικό να διατεθούν περισσότεροι πόροι, και προσωπικό στη Γραμματεία της Επιτροπής»; HRC, *Report of the Independent Expert on the effects of foreign debt and other related international financial obligations of States on the full enjoyment of all human rights, particularly economic, social and cultural rights on his mission to Greece*, Juan Pablo Bohoslavsky, 31st session, A/HRC/31/60/Add.2, 21 April 2016, παρ. 54; Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Concluding observations on the twentieth to twenty-second periodic reports of Greece*, CERD/C/GRC/CO/20-22, 26 August 2016, παρ. 6-7, όπου επισημαίνονται οι ανησυχίες της Επιτροπής για τη μείωση του προϋπολογισμού Θεσμών που εργάζονται με σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων, όπως η ΕΕΔΑ και συστήνεται στο Κράτος Μέλος να εγγυηθεί ότι οι περικοπές στον προϋπολογισμό των Θεσμών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου δεν θα οδηγήσουν στον περιορισμό της δράσης τους για την αποτελεσματική

Άρθρο 15 – Υπηρεσίες για την εποπτεία και προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης

Στην προσπάθεια διάρθρωσης ενός πλήρους θεσμικού πλαισίου για την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης και λαμβάνοντας υπόψη την υποχρέωση της Πολιτείας να διασφαλίζει τον θεσμικό τριμερή κοινωνικό διάλογο για τα ζητήματα αυτά μέσω της σταθερής λειτουργίας θεσμοθετημένων οργάνων τριμερούς εκπροσώπησης¹⁰⁸, όπως άλλωστε προκύπτει και από τα άρθρα 13 και 16 του παρόντος ΣχΝ σχετικά με τον κοινωνικό διάλογο¹⁰⁹ και τη συνεργασία φορέων¹¹⁰ αντίστοιχα, η ΕΕΔΑ προτείνει τη συμπερίληψη στους φορείς και τις υπηρεσίες για την εποπτεία και προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης του Ανώτατου Συμβουλίου Εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, στο πρότυπο του άρθρου 27 του Ν 3896/2010¹¹¹, η ΕΕΔΑ συστήνει την επέκταση των αρμοδιοτήτων του Ειδικού Τμήματος Ισότητας των Φύλων που λειτουργεί στο Ανώτατο Συμβούλιο Εργασίας της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης σε όλα τα είδη διακρίσεων. Η ενίσχυση αυτή των αρμοδιοτήτων του Ανώτατου Συμβουλίου Εργασίας θα του επιτρέπει, πέραν των λοιπών γνωμοδοτικών αρμοδιοτήτων του και της αρμοδιότητας παρακολούθησης και γνωμοδότησης για θέματα που άπτονται της αρχής της έμφυλης ισότητας και της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών¹¹², να επιλαμβάνεται επίσης θεμάτων, καθώς επίσης και να γνωμοδοτεί επί ζητημάτων που θα προκύπτουν από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης.

Άρθρο 16 - Συνεργασία φορέων

Λαμβάνοντας υπόψη την παρούσα πολιτική, οικονομική και κοινωνική συγκυρία που επικρατεί στη Χώρα, η ΕΕΔΑ επισημαίνει με έμφαση ότι τόσο το κύρος του κοινωνικού διαλόγου, όσο και η αποκατάσταση του κλίματος εμπιστοσύνης, που έχει πληγεί σοβαρά με τις δραματικές αλλαγές που υπέστη το περιβάλλον του κοινωνικού διαλόγου στην Ελλάδα,

παρακολούθηση της προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ιδίως την καταπολέμηση των διακρίσεων.

¹⁰⁸ Στο έλλειμμα τριμερούς κοινωνικού διαλόγου στο πεδίο των απαγορευμένων διακρίσεων στην εργασία και στις προτάσεις για αποκατάστασή του γίνεται εκτενής αναφορά στο Κείμενο Πολιτικής που έχει εκδοθεί με συμφωνία των εθνικών κοινωνικών εταίρων (ΓΣΕΕ, ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, ΣΕΤΕ) το 2015, με τίτλο «Ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου με στόχο την αποτελεσματική καταπολέμηση των απαγορευμένων από το νόμο διακρίσεων στην αγορά εργασίας». Βλ. σχετικά ΓΣΕΕ, ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, ΣΕΤΕ, [Κοινό Δελτίο Τύπου: Ο κόσμος της εργασίας μαζί για την ισότητα](#), 2 Μαρτίου 2015, καθώς επίσης και ΓΣΕΒΕΕ, [Κοινή δήλωση εθνικών κοινωνικών εταίρων ΓΣΕΕ, ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, ΣΕΤΕ μετά από συζήτηση στοργυλής τράπεζας με τη συμμετοχή του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας](#), 26.11.2015.

¹⁰⁹ Βλ. σχετικά *supra*, σελ. 36 επ.

¹¹⁰ Βλ. σχετικά *infra*, σελ. 46 επ.

¹¹¹ Που τιτλοφορείται *Τμήμα Ισότητας των Φύλων του Ανωτάτου Συμβουλίου Εργασίας*.

¹¹² Άρθρο 25, παρ. 14, του ΠΔ 368/1989 σχετικά με τον *Οργανισμό Υπουργείου Εργασίας* (ΦΕΚ 163/Α/16.6.1989).

πρέπει να προτεραιοποιηθούν από το νομοθέτη. Αναγνωρίζοντας, συνεπώς, ότι ο κοινωνικός διάλογος μπορεί να συμβάλει στη διατύπωση δημιουργικών και καινοτόμων απαντήσεων και να προωθήσει μια περισσότερο ισόρροπη και χωρίς διακρίσεις ανάκαμψη, η ΕΕΔΑ θεωρεί αναγκαία την ποιοτική αναβάθμιση του τριμερούς κοινωνικού διαλόγου και συστήνει, προς το σκοπό αυτό, τη ρητή συμπερίληψη μεταξύ των κοινωνικών εταίρων που συμμετέχουν στο διάλογο για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και των πέντε εθνικών κοινωνικών εταίρων που εκπροσωπούν, αφενός, τους εργαζόμενους και, ειδικότερα, τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (εφεξής ΓΣΕΕ) και, αφετέρου, τους εργοδότες και, πιο συγκεκριμένα, το Σύνδεσμο Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (εφεξής ΣΕΒ), τη Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών, Βιοτεχνών και Εμπόρων Ελλάδας (εφεξής ΓΣΕΒΕΕ), την Ελληνική Συνομοσπονδία Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας (εφεξής ΕΣΕΕ) και το Σύνδεσμο Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (εφεξής ΣΕΤΕ). Δεδομένης, μάλιστα, της συμπερίληψης από το νομοθέτη των κοινωνικών εταίρων στις διατάξεις περί Κοινωνικού διαλόγου (άρθρο 13 του παρόντος ΣχΝ), κρίνεται πιο δόκιμη η ανωτέρω προταθείσα από την ΕΕΔΑ προσθήκη των εργοδοτικών φορέων στο άρθρο 16 του παρόντος ΣχΝ που αναφέρεται στη *Συνεργασία φορέων*.

Άρθρο 18

Παράγραφος 2: Σε ό,τι αφορά στην τροποποίηση του άρθρου 1, παρ. 2 εδ. α', του Ν 3094/2003 αναφορικά με την αποστολή του Συνηγόρου του Πολίτη, προτείνεται, για λόγους συνοχής, όπως προαναφέρθηκε, το σύνολο των αρμοδιοτήτων που ανατίθενται στο Συνήγορο του Πολίτη ως φορέα παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης να αναληφθούν από το Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη για θέματα Ισότητας¹¹³. Την προσέγγιση αυτή έχει, άλλωστε, υιοθετήσει ο νομοθέτης και στην περίπτωση του άρθρου 25 του Ν 3896/2010, αναθέτοντας τις αρμοδιότητες παρακολούθησης και προώθησης της εφαρμογής της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στο Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη για θέματα Ισότητας των φύλων.

Παράγραφος 3: Σε συνέχεια των συστάσεων της ΕΕΔΑ αναφορικά με την ανάθεση αρμοδιοτήτων για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης στο πεδίο της πρόσβασης, διάθεσης και παροχής αγαθών και υπηρεσιών στο Συνήγορο του Καταναλωτή, προτείνεται η ακόλουθη αναδιατύπωση της διάταξης του άρθρου 18, παρ. 3, του παρόντος ΣχΝ: «Όπου στα άρθρα 1 έως και 4 του ν. 3094/2003 αναφέρονται οι όροι 'δημόσιες υπηρεσίες' ή 'υπάλληλος' προστίθεται 'και ιδιώτες / ιδιώτης' για την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής,

¹¹³ Βλ. *supra*, σελ. 44.

γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας ασθένειας, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, εξαιρούμενης της προώθησης της εφαρμογής της στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται στο κοινό, βάσει των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2014/54/ΕΕ, όπως ενσωματώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη».

Άρθρο 19

Παράγραφος 1: Σε ό,τι αφορά στη διάταξη του άρθρου 19, παρ. 1, του παρόντος ΣχΝ και, ειδικότερα, την υπαγωγή φυσικών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου, συμπεριλαμβανόμενων των τραπεζών, στην αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη για την εκπλήρωση της αποστολής του ως φορέα παρακολούθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης βάσει των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2014/54/ΕΕ, καθώς επίσης και ως φορέα για την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, βάσει της Οδηγίας 2002/73/ΕΚ και ως φορέα για την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, βάσει της οδηγίας 2006/54/ΕΚ, η ΕΕΔΑ παρατηρεί ότι εγείρονται ζητήματα επικάλυψης αρμοδιοτήτων των δύο Ανεξάρτητων Αρχών: του Συνηγόρου του Πολίτη και του Συνηγόρου του Καταναλωτή. Εάν τα ζητήματα αυτά, που αφορούν ιδίως σε διαφορές των καταναλωτών με τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες, οι οποίες παγίως εμπίπτουν στην αποστολή του Συνηγόρου του Καταναλωτή, δεν αντιμετωπιστούν από το νομοθέτη, ενδέχεται να δημιουργήσουν σύγχυση.

Παράγραφος 2: Αναφορικά με την εξαίρεση από την αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη θεμάτων που αφορούν στην υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού των δημόσιων υπηρεσιών και, ειδικότερα, την τροποποίηση του άρθρου 3, παρ. 2, του Ν 3094/2003 σχετικά με το *Συνήγορο του Πολίτη και άλλες διατάξεις*, και λαμβάνοντας υπόψη ότι η προτεινόμενη τροποποίηση αφορά μόνο στο τελευταίο εδάφιο και όχι σε ολόκληρη την παράγραφο, η ΕΕΔΑ παρατηρεί ότι για την παρακολούθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης δυνάμει των σχετικών Οδηγιών οφείλουν να μεριμνούν οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι φορείς, οι οποίοι μέχρι στιγμής δεν ελέγχονται από το Συνήγορο του Πολίτη («τα θρησκευτικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, η Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και οι ανεξάρτητες αρχές ως προς την κύρια λειτουργία τους»). Στην ίδια κατηγορία εμπίπτει και το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (εφεξής ΑΣΕΠ), ανεξάρτητη Αρχή επιφορτισμένη με τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής των διατάξεων που διέπουν το σύνολο των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, το οποίο με το παλαιό καθεστώς τελούσε υπό τον έλεγχο της Επιτροπής Ίσης Μεταχείρισης.

Παράγραφος 3: Αναφορικά με την αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη, όταν ενεργεί ως φορέας προώθησης και παρακολούθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, να επιλαμβάνεται υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίων ή δικαστικών Αρχών μέχρι την πρώτη συζήτηση στο ακροατήριο ή μέχρις ότου η αρμόδια δικαστική Αρχή αποφανθεί σχετικά με αίτηση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, προκειμένου να μην αναγκάζεται το θύμα διάκρισης, ενόψει ασφυκτικών προθεσμιών, να επιλέξει μεταξύ δικαστικής και εξωδικαστικής προστασίας, η ΕΕΔΑ έχει και στο παρελθόν τονίσει την αναγκαιότητα της εν λόγω ρύθμισης¹¹⁴, όχι μόνο λόγω της επέκτασης των αρμοδιοτήτων του Συνηγόρου του Πολίτη στον ιδιωτικό τομέα, αλλά και γιατί το εν λόγω νομοθετικό άνοιγμα μπορεί να ενθαρρύνει τις προσφυγές θυμάτων διακρίσεων, προάγοντας έτσι την καλή λειτουργία των θεσμών.

Άρθρο 20

Παράγραφος 2: Θετικά αποτιμάται από την ΕΕΔΑ, ως μέτρο που θα συμβάλει σημαντικά στην προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η πρόβλεψη της δυνατότητας του Συνηγόρου του Πολίτη να ζητά έγγραφα ή στοιχεία από ιδιώτη που κατονομάζεται σε αναφορά σχετική με επίκληση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, καθώς και η υποχρέωση δημόσιων φορέων, αρμόδιων για τη διερεύνηση αντίστοιχων καταγγελιών, να υποβάλουν τα αποτελέσματα του ελέγχου στην Αρχή η οποία θα επιφυλάσσεται τόσο για τη διεξαγωγή ίδιας έρευνας όσο και για τη διαμόρφωση του τελικού πορίσματός της.

Παράγραφος 3: Συστήνεται η διόρθωση της αρίθμησης της παραγράφου 3 του άρθρου 20, η οποία εκ παραδρομής αναφέρεται ως παράγραφος δεύτερη αντί για τρίτη (αντικατάσταση του 2 από το 3).

Άρθρο 21 – Σύσταση Εθνικού Μηχανισμού Εποπτείας των Αποφάσεων του ΕΔΔΑ

Είναι ιδιαίτερα σημαντική η θέσπιση στην Ελλάδα ενός εθνικού μηχανισμού εποπτείας της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΔΔΑ) και συμμόρφωσης της Χώρας μας με αυτές (εφεξής Εθνικός Μηχανισμός). Η έγκαιρη προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας αλλά και της διοικητικής πρακτικής και η διαρκής ενημέρωση και επιμόρφωση των δικαστικών λειτουργών σχετικά με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, συνιστά πάγια και σταθερά επαναλαμβανόμενη σύσταση τόσο εθνικών, όπως είναι η ΕΕΔΑ, όσο και ευρωπαϊκών και διεθνών ελεγκτικών μηχανισμών για την εφαρμογή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η υιοθέτηση συνεπώς αυτής της καλής πρακτικής είναι ένα

¹¹⁴ Βλ. έτσι ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 30.

εξαιρετικά θετικό βήμα για τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας και της διοικητικής πρακτικής, καθώς επίσης και για την εμπάθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων στη Χώρα μας και ως τέτοια δεν έχει παρά να την καλωσορίσει η ΕΕΔΑ και να ενθαρρύνει την υλοποίησή της.

Η ΕΕΔΑ ως φορέας προώθησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, έχει ως αποστολή της τη διαρκή παρακολούθηση των θεμάτων που αφορούν τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, τη δημόσια ενημέρωση και την προώθηση της σχετικής έρευνας (άρθρο 1, παρ. 5α), του Ν 2667/1998). Οργανώνει, δε, Κέντρο Τεκμηρίωσης για τα δικαιώματα του ανθρώπου (άρθρο 1, παρ. 6θ), του Ν 2667/1998). Μάλιστα, ως εθνικός θεσμός για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου μεριμνά για την προώθηση, ειδικά, και της νομολογίας του ΕΔΔΑ¹¹⁵. Στο πλαίσιο αυτό και αναγνωρίζοντας ότι η διάδοση της νομολογίας του ΕΔΔΑ αποτελεί μία σύγχρονη πρόκληση στο χώρο της προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η ΕΕΔΑ έχει αναλάβει την πρωτοβουλία να διαθέτει τα θεματικά ενημερωτικά δελτία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου μεταφρασμένα στην ελληνική γλώσσα¹¹⁶, συμβάλλοντας στην προώθησή της νομολογίας του στη Χώρα μας¹¹⁷.

Άρθρο 23 – Αρμοδιότητες

Παράγραφος 2: Σε ό,τι αφορά στο άρθρο 23, παρ. 2, του παρόντος ΣχΝ και τις ειδικότερες αρμοδιότητες του Εθνικού Μηχανισμού, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ευρύτερη αποστολή του και το σύνολο των αρμοδιοτήτων που του έχει αναθέσει ο νομοθέτης σε μεγάλο βαθμό αναπαράγουν τις βασικές αρμοδιότητες της ΕΕΔΑ, η ΕΕΔΑ, ως το κατεξοχήν ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της Πολιτείας σε θέματα προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, θεωρεί αναγκαία την προσαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης, έτσι ώστε μετά τη γ' υποπερίπτωση της παραγράφου 2 του άρθρου 23 να προστεθεί και δ' υποπερίπτωση, δυνάμει της οποίας ο Εθνικός Μηχανισμός: «*Ενημερώνει για τα θέματα αυτά μέσω των εκπροσώπων του Υπουργείου Δικαιοσύνης την Ολομέλεια της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) σε κάθε συνεδρίασή της*».

Άρθρο 24 – Λειτουργία

Παράγραφος 1: Λαμβανομένης υπόψη της σημασίας της σύστασης και λειτουργίας του Εθνικού Μηχανισμού για τη διασφάλιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και, πιο συγκεκριμένα, για τη συμμόρφωση με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και την παρακολούθηση της εκτέλεσής τους, η ΕΕΔΑ σημειώνει την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης και υποστήριξης της

¹¹⁵ Βλ. και High-level Conference on the “Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility”, *Brussels Declaration*, 27.4.2015.

¹¹⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, *Θεματικά δελτία νομολογίας*.

¹¹⁷ CEDH, *Les fiches thématiques seront désormais traduites en grec*, CEDH 233 (2016), 29.6.2016.

στελέχωσής του ώστε η καινοτόμα αυτή και ουσιαστική πρωτοβουλία να υλοποιηθεί αποτελεσματικά.

Άρθρο 25 - Συνεργασία με φορείς και κοινωνικός διάλογος

Η ΕΕΔΑ θεωρεί θετικό το μέτρο της συνεργασίας, στο πλαίσιο της λειτουργίας του Εθνικού Μηχανισμού, με την Κοινωνία των Πολιτών και τη δυνατότητα πρόσκλησης ΜΚΟ και άλλων φορέων σε διαβούλευση προκειμένου για ζητήματα που άπτονται της προστασίας και προώθησης γενικότερα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕΔΑ διαπιστώνει ότι το παρόν ΣχΝ, στις σχετικές διατάξεις (άρθρο 21 έως 25), δεν γίνεται καμία αναφορά στο ενδεχόμενο πιθανής συνεργασίας με ένα άλλο θεσμικό όργανο που έχει συσταθεί ήδη από το 2013 για να ικανοποιήσει τον ίδιο σκοπό με τον Εθνικό Μηχανισμό, την Ειδική Μόνιμη Επιτροπή παρακολούθησης των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Βουλής. Στο πλαίσιο της αποτελεσματικότερης παρακολούθησης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, ο νομοθέτης θα μπορούσε να διερευνήσει το ενδεχόμενο συνεργασίας μεταξύ των δύο φορέων.

Άρθρο 27

Παράγραφος 2: Αναγνωρίζοντας την ανάγκη διασφάλισης σε όλα τα πρόσωπα ίσης και αποτελεσματικότερης συντονισμένης προστασίας έναντι κάθε διάκρισης και λαμβανομένου υπόψη του σκοπού του παρόντος ΣχΝ, που δεν είναι άλλος από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης σε όλα τα πεδία και τους τομείς, η ΕΕΔΑ εκφράζει την απορία της για τη ρητή κατάργηση του άρθρου 16 του Ν 3304/2005 που θεσπίζει την ποινική δίωξη κάθε παραβάτη της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων, ορίζοντας ποινικές κυρώσεις (ποινή φυλάκισης έξι μηνών έως τριών ετών και χρηματική ποινή χιλίων έως πέντε χιλιάδων ευρώ). Υπό το φως των ανωτέρω επισημάνσεων και με γνώμονα το πνεύμα και το γράμμα των προς ενσωμάτωση Οδηγιών, οι οποίες ορίζουν στο Προοίμιό τους ότι τα Κράτη μέλη οφείλουν να προβλέψουν ουσιαστικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις για την περίπτωση παράβασης των υποχρεώσεών τους που απορρέουν από τις Οδηγίες¹¹⁸, η ΕΕΔΑ θεωρεί αναγκαία την επαναφορά (ως άρθρο 11 στο παρόν ΣχΝ, πριν το προτεινόμενο άρθρο 11 – που θα γίνει άρθρο 12 κοκ – το οποίο προβλέπει τις σχετικές διοικητικές κυρώσεις) και αναδιατύπωση του άρθρου 16 του Ν 3304/2005, ώστε να διαψευστεί και εμπράκτως κάθε πρόθεση αποποινικοποίησης των διακρίσεων¹¹⁹.

¹¹⁸ Βλ. παρ. 26 του Προοιμίου και άρθρο 15 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ και παρ. 35 του Προοιμίου και άρθρο 17 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

¹¹⁹ Γίνεται αναφορά στην άμεση απάντηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε αντιδράσεις κατά της εξάλειψης του άρθρου 16 του Ν 3304/2005, όπως αυτές διατυπώθηκαν με την ανάρτηση του προτεινόμενου ΣχΝ στο Δικτυακό Τύπο Διαβουλευσεων.

B. Επί μη ρυθμιζόμενων από το παρόν ΣχΝ θεμάτων

Νομική συνδρομή σε περιπτώσεις διακρίσεων

Η ΕΕΔΑ εκφράζει την ικανοποίησή της για τη συμπλήρωση των διατάξεων σχετικά με την αποστολή του Συνηγόρου του Πολίτη ως φορέα για την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης και, πιο συγκεκριμένα, για την εισαγωγή ρητής πρόβλεψης για την παροχή από το Συνήγορο του Πολίτη ανεξάρτητης και εξειδικευμένης συνδρομής στα θύματα διακρίσεων, όταν καταγγέλλουν στο φορέα μεταχείριση που ενέχει διάκριση (βλ. άρθρο 19, παρ. 5α), του παρόντος ΣχΝ).

Παρόλα αυτά, θεωρεί πολύ σημαντική την τροποποίηση του άρθρου 7, παρ. 4, του Ν 3226/2004 για την *Παροχή Νομικής Βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις*¹²⁰, σύμφωνα με τις διατάξεις του οποίου τα ένδικα μέσα και βοηθήματα, για να είναι παραδεκτά, πρέπει να στηρίζονται στο νόμο και να μην είναι προφανώς αβάσιμα στην ουσία. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕΔΑ είχε εκφράσει ήδη από το 2003 την πρόταση να συμπεριληφθούν στο Ν 3226/2004 τόσο τα αδικήματα του Ν 927/1979 *Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις*¹²¹, όσο και οι παραβιάσεις του Ν 3304/2005. Η πρόταση αυτή της ΕΕΔΑ εισακούστηκε από το νομοθέτη αλλά εν μέρει, καθώς ο Ν 3226/2004 δεν έλαβε υπόψη την πρόταση της ΕΕΔΑ να μην εξαρτάται η παροχή νομικής βοήθειας για τα αδικήματα του Ν 927/1979 και του Ν 3304/2005 από την νομοθετικά προβλεπόμενη προϋπόθεση περί νομικής συνδρομής, δηλαδή τη συνάρτηση του παραδεκτού των ένδικων μέσων και βοηθημάτων από το «νόμο και ουσία βάσιμό» τους. Αντίθετα με την πρόταση της ΕΕΔΑ, το άρθρο 7, παρ. 4, του Ν 3226/2004 ορίζει ως προϋπόθεση για την παροχή νομικής βοήθειας σε περιπτώσεις άσκησης και υποστήριξης ένδικων μέσων και βοηθημάτων αυτά τα τελευταία να είναι παραδεκτά και να μην είναι προφανώς αβάσιμα. Το σκεπτικό της πρότασης αυτής της ΕΕΔΑ συνίσταται, αφενός, στο ότι τα θύματα των διακρίσεων που προβλέπουν οι σχετικές Οδηγίες αποτελούν ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες, αφετέρου, στο ότι δεν υπάρχει σχετική νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων. Εξάλλου, παρόμοιο ευνοϊκό μέτρο προβλέπουν και οι δύο Οδηγίες όταν θεσπίζουν τη μεταφορά του βάρους απόδειξης υπέρ των θυμάτων διακρίσεων¹²².

¹²⁰ ΦΕΚ 24/Α/4.2.2004.

¹²¹ ΦΕΚ 139/Α/28.6.1979.

¹²² ΕΕΔΑ, *Παρατηρήσεις επί του ΣχΝ «Εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»* (2003), σελ. 22, *Παρατηρήσεις σχετικά με το Ν. 3304/2005 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων Πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου Προσανατολισμού» και Προτάσεις σχετικά με την ανάγκη τροποποίησής του* (2010), σελ. 19-20, *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Δεύτερης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)* (2013), σελ. 18 και *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της Εικοστής και Εικοστής*

Η ΕΕΔΑ επανέρχεται στη σύστασή της αυτή, εξειδικεύοντάς την και επισημαίνοντας ότι θα πρέπει στο παρόν ΣχΝ να προστεθεί διάταξη (ενδεχομένως μία τέταρτη παράγραφος στο άρθρο 8 για την *Παροχή προστασίας*), που να εξαιρεί από την εφαρμογή της προϋπόθεσης αυτής των ένδικων βοηθημάτων και μέσων που ασκούνται επί παραβιάσεων του Ν 927/1979 και του Ν 3304/2005.

Ανάγκη τροποποίησης της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων (με ρητή συμπερίληψη της ταυτότητας και των χαρακτηριστικών φύλου μεταξύ των λόγων διάκρισης)

Η ΕΕΔΑ, δραττόμενη της ευκαιρίας ενόψει της τροποποίησης του Ν 3304/2005, θα ήθελε να επαναφέρει το ζήτημα της προσαρμογής και τροποποίησης συνολικά του νομοθετικού πλαισίου κατά των διακρίσεων στην Ελλάδα, το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στο Ν 3304/2005 και περιλαμβάνει:

- ο το Ν 3769/2009 για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις*¹²³,
- ο το Ν 3896/2010 για την *Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις*¹²⁴, καθώς επίσης και
- ο το Ν 4097/2012 για την *Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών κατά την άσκηση αυτοτελούς επαγγελματικής δραστηριότητας - Εναρμόνιση της νομοθεσίας με την Οδηγία 2010/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*¹²⁵.

Ειδικότερα, όπως έχει ήδη τονίσει η ΕΕΔΑ, ο Ν 3896/2010, παρότι συμπεριλαμβάνει ρητά μεταξύ των διακρίσεων και «*οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση προσώπου που συνδέεται με αλλαγή φύλου*», παραβλέπει μια θεμελιώδη παράμετρο: το κοινωνικό φύλο. Η προστασία συνεπώς που παρέχει το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο δεν καλύπτει παρά μόνο τα άτομα που έχουν προβεί σε επαναπροσδιορισμό φύλου, αποκλείοντας από το πεδίο εφαρμογής του την πλειονότητα των διεμφυλικών ατόμων που δεν έχουν προβεί σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου. Για το λόγο αυτό, συστήνεται η τροποποίησή του προς την

πρώτης Περιοδικής Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ICERD) (2015), σελ. 7.

¹²³ ΦΕΚ 105/Α'1.7.2009.

¹²⁴ ΦΕΚ 207/Α'8.12.2010.

¹²⁵ ΦΕΚ 235/Α'3.12.2012.

κατεύθυνση της προσθήκης της ταυτότητας φύλου μεταξύ των λόγων βάσει των οποίων απαγορεύεται η εισαγωγή διακρίσεων στο χώρο της απασχόλησης¹²⁶.

Προς την ίδια κατεύθυνση και με σκοπό την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας φύλου, συστήνεται η συμπερίληψη της ταυτότητας φύλου – όπως άλλωστε γίνεται και στο παρόν ΣχΝ – τόσο στο Ν 3769/2009 όσο και στο Ν 4097/2012, ώστε να καλύπτονται και οι διακρίσεις για λόγους ταυτότητας φύλου στο πεδίο της εργασίας, στο πεδίο παροχής υπηρεσιών και πρόσβασης σε αγαθά, καθώς επίσης και κατά την άσκηση αυτοτελούς επαγγελματικής δραστηριότητας¹²⁷.

Κατάργηση αντίθετων προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης διατάξεων (άρθρο 26 του Ν 3304/2005)

Για λόγους νομικής συνοχής και απλοποίησης, προκειμένου να υπάρχει μία ενιαία ρύθμιση σε θέματα εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, το άρθρο 26 του Ν 3304/2005 προέβλεπε την κατάργηση κάθε αντίθετης προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης νομοθετική και κανονιστική διάταξη ή άλλη διάταξη που περιλαμβάνεται σε ατομική ή συλλογική σύμβαση, γενικούς όρους συναλλαγών, εσωτερικούς κανονισμούς επιχειρήσεων, καταστατικά κερδοσκοπικών ή μη οργανώσεων, ανεξάρτητων επαγγελματικών οργανώσεων και συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων και των εργοδοτών. Στο παρόν ΣχΝ, ο νομοθέτης παραλείπει τη εν λόγω διάταξη και η έλλειψη της αιτιολογικής έκθεσης καθιστά αδύνατη την αιτιολόγηση της επιλογής αυτής, η οποία θα μπορούσε κάλλιστα να οφείλεται σε απλή εκ παραδρομής παράλειψη. Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕΔΑ θεωρεί σημαντική τη συμπερίληψή της στο παρόν ΣχΝ, όχι μόνο για λόγους συνοχής και ενιαίας νομοθετικής προσέγγισης των θεμάτων εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, αλλά κυρίως για λόγους διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου.

Απαγόρευση διακρίσεων λόγω συμμετοχής σε σωματεία και ενώσεις (άρθρο 15 Ν3896/2010)

Κλείνοντας τις επιμέρους παρατηρήσεις αναφορικά με ζητήματα που δεν ρυθμίζει το παρόν ΣχΝ και με σκοπό τη διαφύλαξη και προαγωγή του δικαιώματος ενεργούς συμμετοχής σε σωματεία και ενώσεις, η ΕΕΔΑ προτείνει να ληφθεί υπόψη από το νομοθέτη η διατύπωση της διάταξης του άρθρου 15 του Ν 3896/2010 περί συμμετοχής σε σωματεία και ενώσεις¹²⁸ και να προβλεφθεί ρητά η απαγόρευση κάθε μορφής άμεσης ή

¹²⁶ Βλ. ΕΕΔΑ, *Διευφυντικά άτομα και Νομική Αναγνώριση της Ταυτότητας Φύλου* (2015), σελ. 21 και 55.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Άρθρο 15 Ν 3896/2010: «Συμμετοχή σε σωματεία και ενώσεις (Άρθρο 14 παρ. 1 περ. δ' της Οδηγίας) Απαγορεύεται κάθε μορφής άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω φύλου ή οικογενειακής κατάστασης όσον αφορά στην ιδιότητα του μέλους ή στη συμμετοχή σε σωματεία ή ενώσεις εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιοδήποτε

έμμεσης διάκρισης για τους λόγους που ορίζει το παρόν ΣχΝ όσον αφορά στην ιδιότητα του μέλους ή στη συμμετοχή σε σωματεία ή ενώσεις εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιοδήποτε επαγγελματικό σωματείο. Η προσθήκη αυτή αναμένεται ότι θα ενισχύσει την προστασία της ατομικής συνδικαλιστικής ελευθερίας, με την οποία σε καμία περίπτωση δεν συμβιβάζονται πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του Κράτους ή του εργοδότη που έχουν σαν στόχο τους τον περιορισμός της συμμετοχής του εργαζόμενου στη διοίκηση, λειτουργία και νόμιμη δράση σωματείων ή ενώσεων.

επαγγελματικό σωματείο, περιλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων που χορηγούνται από τέτοια σωματεία ή ενώσεις. Επιτρέπεται η διατήρηση ή ίδρυση οργανώσεων προσώπων του ενός μόνο φύλου, εφόσον κύριος σκοπός τους είναι η προώθηση της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών».